

Forlæg og originalitet
i Hans Christensen Sthens Trøsteskrift 1581
og Sendebrev 1592.

Af Jens Lyster

Kun en lille del af den trykte andagts- og opbyggelseslitteratur, som reformationsårhundredet efterlod sig, var dansk i sin oprindelse. Det har derfor været en vigtig opgave for forskningen, i denne periode at udrede, hvorledes det egentlig forholder sig med afhængigheden af samtidig udenlandsk litteratur. De to områder, der især har været gjort til genstand for kildeanalyse, bønne-[1] og salmedigtningen[2], udviser en påfaldende mangel på originalitet. Det ville derfor ikke overraske, om også andre grene af opbyggelseslitteraturen, som hidtil på grund af manglende udforskning har kunnet henligge med et skær af national originalitet over sig, ved nærmere eftersyn afslørede en lignende afhængighed.

Det kan være særdeles svært for ikke at sige umuligt at tegne skarpe profiler af det danske reformationsårhundredes digtere. Dels fører sammenligning mellem flere forfattere ofte til det forstemmende resultat, at de vanskeligt er til at skelne fra hinanden. Dels forekommer det enkelte forfatterskab, taget for sig, flimrende og uensartet, uden et personligt præg. Disse egenskaber må netop være kendetegnende for litteratur, kompileret af stof forskellige steder fra, og hvori der måske af og til forekommer originale og selvstændige afsnit. Her har den kildeanalytiske og historisk-genetiske metode sin berettigelse ved dels at påvise, hvilke kilder en bestemt personlighed har følt sig tiltrukket af, dels i hans værk at

[1] Krister Gierow: Den evangeliska Bönelitteraturen i Danmark 1526–1575, Lund 1948.

[2] S. Widding: Dansk messe, tide- og psalmesang 1528–1573. Vol. II. Kbh. 1933. Ernst Frandsen: Hans Christensen Sthen. Studier i det 16. århundredes danske litteratur, Kbh. 1932, s. 123.

angive forlæggets omfang og dermed også udstrækningen og karakteren af den eventuelle originalitet, som er lagt ind i oversættelsen, bearbejdelsen eller gendigtningen. Man får herigennem indblik i forfatterens arbejdsmetode, og denne viser sig ofte at være højst overraskende for en nutidslæser.

En af de forfattere fra reformationsårhundredets slutning, der oftest og med rette er blevet fremhævet og anerkendt som et virkeligt digtertalent, er Hans Christensen Sthen. I en grundig studie over hans forfatterskab skriver Ernst Frandsen om de vanskeligheder, det voldte ham at finde en kunstnerisk enhed i Sthens 41 salmer, indtil det viste sig, at 19 i virkeligheden lod sig udskille som uoriginale. Over de tilbageblevne 22 var der straks mere ensartethed, og det blev lettere at skelne en personlig stil[3]. Det er tænkeligt, at en tilsvarende ensartethed lod sig spore i Sthens prosaskrifter, hvis der kunne påvises forlæg til noget af stoffet. Som et første bidrag til denne opgave skal det følgende forstås.

Sthens første skrifter, »Christelige oc vdkaarne Bøner, for alle Stater . . . 1571« og »En Predicken Cæcilij Cypriani . . . 1578« er, som de udførlige titelblade tydeligt angiver, ikke selvstændige produkter. I begge tilfælde er de »fordanskede«, og værkets oprindelige forfatter navngivet. For begge gælder endvidere, at de er kompilationer, idet Sthen til hovedforlægget føjer andre mindre bønner henholdsvis prædikenuddrag af navngivne teologer.

Kun for et enkelt afsnits vedkommende findes kilde angivet i Trøsteskriftet fra 1581, hvorfor man hidtil har betragtet dette skrift som Sthens første penneprov som selvstændig prosaskribent[4]. Yderligere medvirkende til denne opfattelse er et umiskendeligt engagement, der kommer frem i dybt personlige udbrud og i forordets omtale af forfatterens egen ulykke.

Bogens fulde titel er »En liden Trøstscrifft. For alle Christelige Forældre, naar deris Børn bliffuer siuge, eller hensoffuer i HErren, Oc for alle andre Guds Børn, som met Dødsens tancker omgaar, i denne skrøbelige tid, oc haaber paa it bedre Liff, end dette . . . Kiøbenhaffn 1581«. Anledningen til skriftets affattelse var en personlig tragedie i Sthens fjorten år gamle ægteskab: tabet af otte børn. Sthen skriver i forordet, at »en part« er døde »i dette næruerendis Aar, oc en part i disse Aaringe tilforn, . . . Ote Børn store oc

[3] Ernst Frandsen 72 ff.

[4] Ernst Frandsen om Sthen i Dansk biogr. leksikon bd. XXII (1942) 592.

smaa, som [Gud] haffde en tid lang begaffuet oc forlent oss met, i vort Ecteskaff«. »Saa«, fortsætter han, »haffuer ieg paa det kaar-teste, forfattit denne Trøst for mig aff Guds Ord, ved den hellig Aands hielp, at ieg kunde diss bedre stille mit Hierte til freds. .« Skriftet er dediceret en fornem rådmandsfamilie i Helsingør[5], som stod Sthen nær, og som også kunne have trøst behov, for, som det hedder i forordet, »i vide ocsaa vel i denne sag, huad Traffuen giffuer, som mand pleyer at sige. . . Thi i haffuer oc sent faare eder hen i Veyen, ti deylige Børn til vor HERre«. Forordet er dateret 21. februar 1581, hvad der imidlertid bringer uorden i dets egne angivelser. Det skulle nemlig betyde, at nogle af Sthens børn også var døde i 1581, »i dette næruerendis Aar«. Vi ved imidlertid fra Sthen selv, at dette ikke er sandt. I »En liden Vandrebog. . . 1589« hedder det i et fødselsdagsdigt, skrevet 25. nov. 1588, at Gud har »vorlent mig sexten Børn store oc smaa/ I Helsingør huilis de otte deres Been. . .) Og disse børn var alle døde inden 9. sept. 1580. På den dag rejste Sthen et epitafium i Sct. Olai Kirke, med overskriften »Epitaphium octo liberorum« og med indledningen »HEr ligge wi otte Christne Børn smaa«.[6] Den første del af Trøsteskriftets forord, hvorfra de nævnte citater er hentet, må være blevet til allerede i slutningen af 1580. Men forordet har først fået en afslutning føjet til i 1581. Side A11v takker Sthen rådmandsfamilien for deres velgerninger »siden ieg først kom i eders kundskaff, der ieg for en Skolemester bleff kaldit hid til denne By, Som er nu for en sexten Aar siden. .« Fra kæmnerregnskaberne ved vi, at Sthen blev skolemester i Helsingør i 1565[7], og oplysningen om de seksten år bliver derfor først korrekt i 1581.

Hovedparten af bogen har karakter af trøsteskrift for forældre ved deres børns død, således som første halvdel af titlen tilkendegiver. Titlens anden halvdel er Sthens noget kunstige forsøg på at give en samlet karakteristik af bogens sidste fjerdedel, der er en meget heterogen samling andagts- og opbyggelsesstof[8], som intet har med det egentlige Trøsteskrift at gøre.

[5] C. J. Brandt: Salmedigteren Hans Christensen Sthen. Kbh. 1888, 38.

[6] Dette epitafium findes ikke længere, men teksten er bevaret, fordi Sthen har ladet den aftrykke i Vandrebogen umiddelbart efter fødselsdagsdigtet. Begge findes gengivet i C. J. Brandt: Udvalg af Hans Chr. Sthens salmer og aandelige rim. Kbh. 1888, 3 ff. Vandrebogscitaterne er efter Visbyfragmentet.

[7] C. J. Brandts biografi 5 f.

[8] Samlingen består af otte dele: et belærende digt, to salmer og fem bønner.

Dette sidste består, foruden af det nævnte forord, af fire hoved-afsnit, der bærer overskrifterne:

Det Første Stycke aff denne lille Bog. Huorledis at alle Christelige Forældre skulle holde sig, naar deris Børn bliffue siuge. B r.

Det Andet Stycke aff denne lille Bog. Huad Forældrene skulle trøste sig met, naar deris Børn affskilles fra denne Jammerdal. B Sv.

Det Tredie Stycke aff denne lille Bog. Huad Aarsage der er til, at Forældrene tit oc offte holder sig saa ilde, oc græmer dennem, naar deris Børn hensoffuer vdi HERren. D 7v.

Det Fierde Stycke aff denne lille Bog. En *Extractt* aff en trøstelig Paaske Predicken, som den Gudfryctige Mand, M. Mathesius screffuit haffuer. E 11r.

Da det fjerde afsnit antyder sit forlæg og iøvrigt hviler i sig selv som en selvstændig enhed uden nogen forudsætning i det foregående, vil det være naturligt at behandle dette først, hvis vi vil danne os et foreløbigt billede af Sthen som oversætter. Prædikens emne er opstandelsen, der skal trøste dem, som mister deres kære. Alle Guds børn skal ligesom Kristus opstå og indgå i Paradiset, og englene skal tjene dem. Især lægges vægten på gensynet med vennerne og de elskede efter døden. David trøstede sig efter sønnens død, 2. Sam. 12, med gensynet, derfor kunne han bære adskillelsen og savnet af barnet. Dette skal vi drage lære af. I det jordiske liv har vi i Kristus den sande retfærdighed og det evige liv i troen og håbet. Men i himlen skal vi blive fuldkomne i beskuelser og synet. I jammer og nød trøster intet som artiklen om vort køds opstandelse.

Forlægget findes i den kendte Joachimsthaler-reformator Johannes Mathesius' digre »Postilla, Oder ausslegung der Sontags Euan-gelien vber das gantze jar. .« [9] som den første prædiken over søndagsevangeliene fra påske til advent [10]. Af dennes otte foliesider

Dette stof, hvortil forlæg i flere tilfælde kan påvises, vil ved lejlighed blive behandlet i sammenhæng med Sthens øvrige, ret anselige bønnekompleks.

[9] Udkom første gang Nürnberg 1565 og genoptryktes året efter i Wittenberg. Derpå oplevede den i en udvidet form en række optryk i Nürnberg: 1567, 68, 70, 71, 72, 74, blandt hvilke Sthens udgave må findes. (George Loesche: Johannes Mathesius. Ein Lebens- und Sittenbild aus der Reformationszeit, bd. II (1895), 405 ff.). Benyttet ved nærværende undersøgelse er en udgave Nürnberg 1588, Kgl. Bibl.

[10] En anden af disse prædikener dannede allerede i »En Predicken Cæcilij

overspringer Sthen de to første, der blot er en rekapitulering af begivenhederne påskemorgen, for derpå trofast at oversætte de følgende seks siders evangelium om de dødes opstandelse. Kun på to punkter adskiller den danske tekst sig fra sit forlæg. For det første springer også her, ligesom i tidligere oversættelser, Sthens forkærlighed for tautologier i øjnene. Til »ob sich nun vnser aufferstehung verlengert...« svarer Trøsteskriftets »Om nu end skønt vor Opstandelse, forhaler oc forlenger sig noget...«. »waarer anruffung« udvides til »sande bekiendelse oc paakaldelse«. Når Sthen kan lade tautologien have bogstavrim, er det ham særlig kærkomment: »So müssen wir auch der Welt jhre weiss lassen« oversættes »Saa maa wi oc lade Verden beholde sin viiss oc vane«, eller forlæggets »bey einander bleiben« bliver til »bygge oc bo tilsammen«. Både substantiv og verbum kan rammes af fordoblingen. Ud over tautologien hører det til sjældenhederne, at der foretages kommenterende udvidelser: De, der længes efter at forenes med de afdøde, skal »nur fürsich dencken, an den ort, da er ein ewig bleiben haben wird«. Sthen vil betone Guds bistand: »...tencke aleniste faare sig hen, paa frem stødit[11], oc paa den ort oc sted, som hand skal haffue sin euige Bliffuelse oc Verelse«. Trangen til den bredere prædikensstil fører en enkelt gang til en fri oversættelse af sætningen »vnd dort im schauen volkornlich bekommen werden«, der gengives »oc der vdi Himmelen skulle wi fuldkommelige bekomme alt vdi Siunen oc Beskuelsen«.

Den anden ændring skyldes prædikensens overførsel fra en postillesamling til et lejlighedsskrift. Her falder i Sthens velovervejede gengivelse de i hans sammenhæng irrelevante hentydninger og udtryk ud, som forudsætter menighedens deltagelse i hele gudstjenesteforløbet. »Diss sollen wir heut von hertzen betrachten« ændres til »Dette skulle wi nu oc altid aff Hiertet betracte«. I Trøsteskriftet hedder det: »...saa er oc bliffuer dog denne HERre, den første Grøde aff de hensoffuendis, som Paulus kalder dem«. Forlægget mangler det pågældende sted henvisningen til Paulus med navns nævnelse, men forklaringen er, at Mathesius nogle linier længere nede minder menigheden om, at de tidligere har hørt den pågæl-

Cypriani. . 1578« forlæg for et afsnit med overskriften »Mathesius offuer det Euangelium, der falder paa den 14. søndag effter Trinit. siger«.

[11] Dvs. støtte, hjælp, forråd. Kalkar: »Ordbog til det ældre danske sprog«, bd. I, 766.

dende tekst: »wie jr nach der lenge in euerm capitel zum Corinthiern diss jar gehöret.« Denne passage medtager Sthen selvsagt ikke. I sin beskrivelse af hvorledes »det er paa Paaske dag tilgaaet« – Mathe-sius har »heut an dem tag« – har Sthen også taget det hensyn til sine læsere, at de måske ikke har evangelieteksten præsent og nøjes derfor ikke med blot at oversætte »wie ihn Maria, die Frauen. .«, men forklarer, hvilken Maria det drejer sig om: »lige som Maria Magdalena, oc de andre Quinder. .« En hentydning til en af de salmer, som menigheden i Joachimsthal sang ved den pågældende gudstjeneste, udelades, men så nænsomt og med en let ændring af den følgende tekst, at der ikke opstår noget brud.

Ved disse eksempler er der forhåbentlig givet et indtryk af, med hvilken pertentlighed Sthen går til værks i sit oversættelsesarbejde. Bortset fra yndlingsstilfiguren, tautologien, følges forlægget nøje og fraviges kun i de tilfælde, hvor den tro gengivelse er irrelevant eller hvor en supplerende bemærkning vil lette forståelsen for læseren. Hvor trofast gengivelsen kan være, ses af de germanismer, der der-ved kommer til at pynte sproget, »hierüber frölich vnd guter ding sein« oversættes »vere her offuer lystige oc god ting«, »Freylich« ved »Frilige«, »freundschaft« ved »Fryndskaff«, »mein Mitler vnd bürge« ved »min Midler oc Borgen«. Mathesius kalder kong Davids ulydige søn »Absalon sein vngeraten Juncker« og Sthen benytter de samme ord »Absalon hans vngeraten Juncker«. Eller Sthen kan tale om at »beskue hans Clarificerede Legeme« efter opstandelsen, hvilket blot er en overtagelse af »seinen clarificirten leibe. . . beschauen«. Umid-delbart forinden har han dog oversat samme ord ved det langt bedre »forklarede legeme«. Da vi må regne med, at Sthen har været en dygtig og anset oversætter, har de anførte germanismer næppe været fornemmet mere tyske, end at de uden videre har kunnet optages i skriftsproget. Men uden forlæg ville Sthen nok i en række tilfælde have brugt andre og mere danske udtryk. Det vil derfor være nyttigt at skænke germanismer i sproget en særlig opmærk-somhed ved forsøg på at opdrive kilder og forlæg.

Med de erfaringer, som er høstet ved denne analyse af Sthens forhold til og bearbejdelse af et kendt forlæg, vil vi nu vende os til Trøsteskriftets tre første hovedafsnit, der almindeligvis betragtes som Sthens egen komposition. Frandsen skriver herom, at udførel-sen af dette trøsteskrift vidner om megen flid, at dens forudsætning er kendskab til den melanchthonianske lokalmethode og en alminde-lig træning i at differentiere et problem, altså hvad Sthen kan have

lært af Niels Hemmingsen[12]. Vor undersøgelse vil vise, om disse rosende prædikater tilkommer Sthen eller en helt anden.

Det tredelte stof er igen inddelt i underpunkter, der hver giver deres del af svaret på det spørgsmål, som de tre hovedafsnit rejser. Besvarelsen af I. falder i fire afdelinger. Under II., hvad forældrene skal trøste sig med, anføres fem trøstegrunde for forældrene og tre for børnene. Som svar på III., hvorfor forældrene græmmer sig, gives ikke mindre end elleve forskellige årsager. Traktaten afsluttes med et tolvte punkt, der er en bøn.

Trods den skematiske inddeling og selv om en del af de anførte trøstegrunde er gængse i genrens argumentation, er udformningen dog særdeles levende. Bibelske beretninger og allusioner spiller en afgørende rolle og præger argumentationen i overensstemmelse med, hvad Sthen lover i sit forord: at han har forfattet denne trøst for sig »aff Guds Ord«. Gentagne gange benyttes fortællingen 2.Sam. 12 om kong David, der mistede sin søn til straf for sin brøde.

Et andet yndet citat er Markus 10,14, der ligesom et motto binder skriftets dele sammen. Det forekommer allerede på titelbladet: »Marc: 10. Sinite Paruulos ad me uenire.« og afrunder traktaten, idet bønnen i det afsluttende tolvte punkt indledes: »O HERRE JEsu Christe, effterdi at du met stor aluerlighed haffuer befallit, at mand skal lade Børn komme til dig, Fordi at Guds Rige er deris. . .« Endvidere tages det op i hovedafsnit II under det første punkt, der betragter døden fra børnenes standpunkt, hvorledes Herren med døden »skaffer det ocsaa Børnene selff til stort Gaffn oc Profit. . Thi først kommer de diss tideligere oc snarere, til Guds Naade i Abrahams Skød, oc hentes til Glæde oc euig Ro, effter vor HERRis Christi egen Foriættelse, Marci 10. Cap: Lader smaa Børn komme til mig, oc forhindrer dem icke, thi saadanne høre Guds Rige til« C 6v. Og endelig hedder det under III. hovedafsnit punkt 11: »O HERre JEsu Christe lad dette Barn vere dit, som du haffuer sagt, Lader smaa Børn komme til mig, oc forhindrer dem icke, thi saadanne hører Guds Rige til. . .« E 5v. På baggrund af at Sthen ellers aldrig i sit forfatterskab citerer Den anden Evangelist, må denne flittige benyttelse forekomme bemærkelsesværdig. Men Markuscitatet er interessant i endnu en henseende: Dets ordlyd »thi saadanne hører Guds Rige til« er ikke taget fra Christian d. Tredies bibeloversættelse 1550, der har en anden ordstilling: »thi Guds Rige

[12] Ernst Frandsen 21.

hører saadanne til«, men fra den tyske bibeloversættelses »denn solcher ist das Reich Gottes«!

Denne konstatering giver anledning til at undersøge yderligere germanismer. Sådanne skimtes bag udtryk som at være »beladt met Børn« C 4v, »drage (dvs. bære) wchristelig Sorg« D 8r og »Derfaare skulle Forældrene holde det saa, at Gud der om (darum?) borttager de kiere Børn. .« D 3r. I hovedafsnit III, C 7v, bebrejdes forældrene, at de græmmer sig, når børnene kommer i Guds himmel, mens de glædes, hvis en søn kommer i tjeneste ved hoffet. Som om den første tjeneste ikke var langt herligere i sin evighed end den sidste usikre og timelige. Ganske levende hedder det: »Bliffuer io en der aff høvelige glad, naar vor Søn kommer vel an, vdi en Konges oc Førstes Gaard oc Hoff, oc ved at berømme sig der aff hoss andre, oc sige: Ey min Søn er nu vel ankommen, hand er høyt i Spillet, det haffuer nu ingen nød met hannem, hand er bleffuen en stor Herre hoss Førsten.« Det, som vi i denne sammenhæng skal lægge mærke til, er ikke den fine måde, hvorpå forfatteren i få træk kan tegne billedet af et stolt forældrepar, men brugen af ordet fyrste. Fyrsten er ikke nogen dansk foreteelse, men en tysk. Et dansk forældrepar vil ikke berømme sig af, at sønnen har svunget sig til vejrs hos fyrsten og tjener ved fyrstens hof. Derfor har Sthen antagelig også udvidet sin oversættelse med en tautologi for at give ordene lokalkolorit, og skriver »en Konges oc Førstes Gaard oc Hoff«. Thi »konge« er dansk og ikke tysk. Sthen har sans for i sin oversættelse at tolke begreberne pædagogisk, så de bliver nærværende for den nye danske læserkreds. At han ikke slet og ret udskifter fyrsten med kongen må tilskrives en vis pedantisk troskab mod forlægget.

Meget interessant er i denne sammenhæng en passage, ligeledes hentet fra III. hovedafsnit. Her udtrykkes en af årsagerne til sorg over børnenes død således: »Til det tredie, søger Forældrene offte timelig ære i deris Børn, Thi de tencker, kunde min Hansken bliffue stor, saa skulde hand bliffue en Jurist, en Juncker, en rig Kiøbmand, oc faa it riger Gifftermaal, saa ville wi Prange, oc lade oss see i Verden. Naar Gud hand formercker saadant, saa faarekommer hand saadanne wgudelige tancker, oc tager vort Hansken til sin Salighed bort. .« D 8v. Her røber navnet Hansken deminutivformen til den tyske Hans, der har figureret i forlægget; særlig tydeligt anden gang navnet nævnes med bibeholdt pronomen i neutrum.

Er der noget i Sthens egne opgivelser om skriftets tilblivelse, der

yderligere kan antyde, at forlæg er anvendt? I forordet har han, som tidligere citeret, fortalt, hvorledes han på det korteste har »forfattet« denne trøst til sig selv af Guds Ord. Lidt senere forklares: »Derfaare haffuer ieg sammen sancket oc screffuit, denne Trøst vdi denne lille Bog...« A 9v. Udtrykket »sammen sancket« kunne meget vel være en fast terminus, der indicerer, at det pågældende stof er kompileret. På titelbladet til Sthens »En liden Haandbog 1578« står, at tekstens øvelser i gudelighed, dens trøstelige bønner og lovsange er »Sammenscreffne«, og der betyder det, at bogens enkelte dele er stykket sammen af stof fra mange forskellige kilder. Tilsvarende kunne Trøsteskriftet have hentet sine forlæg fra et eller flere af de utallige trøsteskrifter for syge og døende, der i den anden halvdel af århundredet havde opnået enorm popularitet[13]. Da der mangler en fuldstændig registrering og bearbejdelse af hele dette kompleks[14], er man henvist til at finde eventuelle forlæg i datidens bogmesse kataloger[15]. Titlerne giver på grund af deres længde en udmærket orientering om bøgernes emne. Derfor vakte det særlig interesse mellem de mange bogtitler at finde følgende oplysning i et bogkatalog fra Frankfurt 1582[16]: »Trost der Eltern, wenn jhre Kinder kranck werden vnnd im Herrn entschlaffen. M. Georgius Walther Prediger zu Hall in Sachsen. Gedruckt zu Strassburg bey Christian Müllers Erben. 12. 1582.« Titlen stemmer på det nærmeste overens med Sthens skrift! Er dette en tilfældighed?

Halle-prædikanten hørte i perioden 1557–80 til de mest produktive forfattere af opbyggelsesskrifter[17]. Althaus nævner[18] hele

[13] Paul Althaus kalder s. 37 i »Forschungen zur evangelischen Gebetsliteratur«, Gütersloh 1927, trøsteskrifterne for den mest dyrkede af den praktisk-opbyggelige litteraturs grene i den evangeliske kirke.

[14] Althaus anfører kun de trøsteskrifter, der er regulære bønnebøger.

[15] Det kgl. Bibl. Kbh. har under kat. nr. 78, I–132b en stor samling Frankfurter og Leipziger Bogmesse kataloger fra årene 1578–1759, samlet i tyve bind.

[16] Verzeichnuss aller neuwer Bücher, welche in dieser Herbstmess dess 1582. Jars zu Franckfort am Mayn, zum theil new, zum theil gebessert, sind aussgangen...« Bind I, nr. 12, C 2v.

[17] Til dansk oversattes et af hans skrifter 1587 under titlen »Confessio. Det er Bekiendelse oc Scrifftemaal. Ved M. Jørgen Walter, Predicker til Hall i Saxen, paa Tydske sammenscreffuen. Oc nu met nogle skøne Bøner forbedrit, oc Vdsæt paa danske. Ved Niels Jørgensen, Predicker vdi Malmø«. (Laur. Nielsen: Dansk Bibliografi 1551–1600, nr. 1605). Denne kollega til Sthen i Malmøperioden udgav i øvrigt i 1581, samme år som Trøsteskriftet udkom, et »Trøsteskrift, naar gode Venner dør.« (Laur. Nielsen nr. 994).

fem andagtsbøger fra hans hånd, hvoraf de fire er regulære trøsteskrifter. Men »Trost der Eltern« optager han ikke, enten fordi han ikke kender den, eller, og det er vel det sandsynligste, fordi den er irrelevant i Althaus' sammenhæng, da han kun medtager bønnebøger [19]. Men er det sidste tilfældet, er den til gengæld så relevant i vor sammenhæng. Ifald Sthen har et forlæg til sit skrift, er det netop ikke nogen decideret bønnebog.

Hvis Walthers og Sthens skrifter har noget forhold til hinanden, må udgivelsesåret imidlertid tages i betragtning, og da »Trost der Eltern« er udkommet i 1582 og Sthens skrift året forinden, ser det umiddelbart ud som om det er tyskeren, der har lånt Sthens titel. Nu sker påvirkningen kun i de færreste tilfælde fra nord til syd, så den sandsynligste forklaring på de to titlers enslydende tekst må blive, at den bog, som messekatologet nævner, ikke er en 1. udgave. I så fald kan Walthers bog være Sthens forlæg.

Det ville styrke en sådan teori, hvis det kunne påvises, at Sthen i øvrigt havde kendt og benyttet Walthers skrifter. Og det kan det!

I det tillæg, som Sthen i »Christelige oc vdkaarne Bøner.. 1571« føjede til sin oversættelse af Joh. Avenarius' bønnebog, og som bærer overskriften »Her effterfølger nogle andre christelige Bøner, for atskillige Personer at læse, vddragne aff nogle besynderlige Lærde Mendes Bøger, oc aff fremmede Tungemaal baade Latine oc Tydske, Oc fordanskede, aff Hans Christensøn«, findes som nummer VIII »En deylig Bøn, huilcken Christelige Forældre kunde bede for deris Børn. M: Georgius Valther.« Gierow nævner under gennemgangen af kilderne til tillægget blot, at denne bøn er taget »ur någon av Halle-predikanten Georg Walthers bönesamlingar.« [20] Spørgsmålet er, om bønneforlægget er en tidlig udgave af »Trost der Eltern«? Hertil må svares bekræftende. Walthers bøn i »Christelige oc vdkaarne Bøner 1571« er nemlig identisk med Trøsteskriftets afsluttende bøn, der introduceres med ordene: »Til det tolfte oc sidste i JEsu Naffn, skal gode Forældre icke forsømme at daglige dags, den stund de haffuer Børn, at bede icke aleniste for sig, men ocsaa for

[18] Althaus 128 f.

[19] Althaus synes dog at være uvidende om endnu en regulær bønnebog af Walther, »Christliche Gottselige Gebet, trost vnd hülf von Gott zu bitten in aller trübsal, auch wie man jm für alle wolthat leibs vnd der Seele dancken sol, alles in Fragstück gestellt ... Frankfurt a. M. 1579 (ikke førsteudg., da forordet er dateret 1569) Kgl. Bibl. Kbh.

[20] Gierow 369.

deris Børn, ved saadan en Form, som her effterfølger, eller anderledis, huorledis de best kunde«. Sthen benytter dog ikke sin oversættelse fra 1571, men oversætter sit bønneforlæg påny.

En undersøgelse på Staatsbibliothek i Berlin skulle vise sig at bekræfte den opstillede tese. I et samlebind med katalognummeret Da 11040 fandtes en lille traktat på 24 blade af Georg Walther og med den i messekatologet anførte titel. Skriftet er trykt i 1559 hos Lorentz Schwenk i Wittenberg. På titelbladet står mottoet: »Marci am 10. Lasset die Kindlin zu mir komen, vnd wehret jnen nicht, Denn solcher ist das Reich Gottes.«

Indholdet af Walthers skrift udgøres, foruden af et lille forord på fem sider, af fire hovedafsnit ligesom hos Sthen. Deres overskrifter viser, hvorledes Sthen ganske har overtaget Walthers disposition:

Das erste Stück dieses Buchlins. Wie sich die Eltern Christlich verhalten sollen, wenn jre Kinder kranck werden. A 4v (Svaret rummes i fire punkter).

Das ander Stück dieses Büchlins. Wes sich die Eltern trösten sollen, wenn jre Kinder von diesem Jamerthal abscheiden. B r (Der anføres fem trøstegrunde for forældre og tre for børnene).

Das dritte Stück dieses Büchlins. Was die vrsachen sind, das sich die Eltern offten so vbel haben, wenn jre Kinder im HErrn entschlaffen. B 7r. (Der angives ni årsager, og som afslutning på afsnittet er anbragt »Ein Gebet der Eltern für jre Kinder.«)

Das vierde Stück dieses Büchlins. Etliche Prophezeiung D. Lutheri, zu trost gestellet, denen, die betrübt werden, wenn sie, oder die jren von diesem Jamerthal abscheiden sollen, vnd zur warnung allen sichern, das sie dester vleissiger wachen vnd beten.« C 4r (elleve citater fra forskellige skrifter af Luther.)

Medens Luthercitaterne om det tyske folks utaknemmelige modtagelse af evangeliet er blevet erstattet af Mathesius' prædiken, indoptager Sthen Walthers forord og de tre første hovedafsnit i så godt som hele deres udstrækning. I den henseende er oversættelsen trofast. Men den tilbøjelighed til at gøre stoffet bredere, som vi mødte i Mathesiusoversættelsen, findes naturligvis også her. På grund af den større stofmængde er det muligt at skelne endnu flere karakteristiske træk i Sthens oversætterpraksis. Hyppige er de små udvidelser som tautologier og supplerende adjektiver. Sthens trang til fuldstændighed viser sig, når han udvider forlæggets oprems-

ninger: til det babyloniske fængsel, som børnene ved døden udfries fra, og hvortil hos Walther hører papister, gendøbere og sakramenterere, føjer Sthen tyrkerne, fordi der er tradition for at nævne tyrken i en sammenhæng som denne[21]. En anden opremsning findes i forlægget B 3v: »Darumb thut Gott vns Eltern gleich ein grosse gnade, weil des Bapsts vnd des Türcken mord, falsche Lere, Blutuergiessen, Pestilentz, vnd allerley vntrew vnd bosheit schon für der thür ist. . .« Hos Sthen sker en udvidelse uden andet formål end at komplettere billedet af tidens jammer: »Ja derfaare gjør Gud oss Forældre en stor Naade, mere end wi kunde skønne oppaa, effterdi wi vel seer oc fornemmer, at Paffuens oc Tyrekens Mord oc Tyranni, Falsk Lærdom oc Suermeri, Blodstyrting oc Krig, Dyr tid, Pestilentz oc whørlige, wseduanlige oc farlige Siugdomme, der til allehaande Wtroskaff, Falskhed, Synd oc Ondskaff er faar Døren, oc vdi Henderne paa oss. . .« C 4v. I den citerede passage finder man endnu et par eksempler på jævnlige forekommende udvidelser af teksten: dels den indledende interjektion, der skal fange opmærksomheden, dels folkelig, snusfornuftig talemåde. For at bevare tankeforbindelsen, der ofte på grund af lange sætningsperioder truer med at gå i stykker, især når oversætteren har forlænget dem yderligere, gentages i den danske tekst undertiden de ord, der tydeliggør sætningskonstruktionen: »Men huor mand saa tencker, Ja, det er dens eller dens skyld, at det gaar saa til met vore Børn, Om Folck haffuer vnt oc giort oss det, eller Børnene ere tryllede, som somme Menniske ere vel i den mening, at der kand kastis noget ont paa Børn, See, naar mand saa tencker, da gjør det Forældrene icke aleniste mere Bedrøffuede. . .« B2v[22]

En lang række udvidelser viser Sthens fortræffelige evne til at udtrykke sig i billeder: Gud tager børnene i sin evige varetægt mod verdens farer »Som en Fader der springer til, oc rycker sit Barn

[21] Dog kan tilføjelsen skyldes et virkeligt kendskab til den aktuelle situation: i 1574 blev Tunis vundet for Islam, i 1578 trængte tyrkerne ind i Georgien og forsøgte invasion i Ætiopien, og netop i året 1580 måtte Marokko anerkende Islams overherredømme. Alessio Bombaci: *Das Osmanische Reich. Historia Mundi*, 7. bind, (1957), 472 f.

[22] Forlægget har: Wo man aber denckt, es sey dieses oder jenes schuld, das es so stehe vmb vnser Kinder, es werde vns also von bösen Leuten gegünnet, vnd gemacht, oder die Kinder sind beschrien worden, wie etliche Leute dürffen fürgeben, das macht die Eltern nicht allein mehr betrübt. . .« Andre eksempler på denne type pædagogisk-repeterende oversættelser findes A8r, C4v, C5v.

igiennem Ilden, naar it Huss brender«[23]. Om gerrige forældre, som Gud vil opdrage ved at tage børnene fra dem, hedder det, at »det hielper fuld lit hoss mangel Gerig Compan, oc Nidsk Euclio[24], alligeuel hand haffuer ingen Børn, hand er lige Gerig, ribet oc skraber, oc faar aldrig nock, før hand faar Munden fuld aff Jord. .« C 6r[25]. Eller billedet kan være et ordsprog: »Som mand i it gammelt ord pleyer at sige: En Fader oc Moder, de kunde vel føde ti eller tiuffue Børn erlige oc vel, til de kunde hielpe dem selff, Men de ti eller tiuffue Børn kunde icke alle nære oc forsørge en Fader oc Moder igien, om dem trengde. .«[26]

Det plastiske billede forekommer især, hvor Sthen i sin fortælleglæde og enfoldige grebethed af stoffets patos digter videre på forlæggets bibelske eksempler. Det hedder i Walthers tekst om Adam, at han uden tvivl glædede sig over, at sønnen Abel havde fundet evig nåde hos Gud, »sonst were es kein wunder gewesen, das er fur grossem hertzenleid gestorben were.« Sthen kender af egen erfaring fortvivlelsen: »ellers haffde det icke verit vnder, at hans Hierte haffde sprunget i tusinde Stycker, oc haffde død aff stor Hierte-sorge, der hand saae hannem ligge død oc ihielslagen for sig paa

[23] Et lignende billede på Guds kærlighed forekommer i fortalen til »En Predicken Cæcilij Cypriani 1578«, citeret Ernst Frandsen 30.

[24] En figur i Plautus' komedie »Aulularia«, anvendt af Sthen allerede i skuespillet »Kort Wendingh« strofe 2610 (Udgivet af S. Birket Smith, Danske Saml. 1865-66, s. 182 ff.). Euclio finder en skjult skat, men gemmer den bort dybt i jorden og holder vagt over den (The Loeb classical library. Plautus I, 233. Forcellini: Lexicon totius latinitatis, tom. V. Onomasticon, 564).

[25] I en artikel »Hans Christensen Sthen som samler og udgiver af ordsprog« Danske Studier 1932, 89, argumenterer H. Grüner Nielsen for, at Sthen skulle være forfatter til den trykte anonyme ordsprogssamling »Problemata et Proverbia moralia, .. Kiøbenhaffn 1611«. Han tyder nogle mystiske bogstaver L.P.I.S.R. på titelbladet som »Latina Proverbia Iohannis Sthenii Roschildensis«. Han har utvivlsomt ret i at pege på Sthen som forfatter. I ordsprogssamlingens punkt 47 findes en passage, der ganske svarer til den citerede karakteristik af gerrige personer: »..huor mange haffuer wi kient baade her oc der, der haffuer rebet oc skrabt nock sammen, huor er det nu? . . . hand kunde aldrig faa nock, Nu haffuer hand Munden fuld aff Jord.« Medens Grüner Nielsens teori kan støttes ved denne sammenligning med et sikkert originalt udtryk i Sthens forfatterskab, vil jeg anse en anden tolkning af initialerne for mere sandsynlig: »Loco pastoris (Rudolf Fröln: Fritzes nya förkortningslexikon, Lund 1962, 304) Iohannis Sthenii Roschildensis«, idet jeg regner med, at en udgiver året efter Sthens død i 1610 har ladet ordsprogssamlingen udkomme »i pastor Sthens sted«.

[26] D 11v. Ordsproget kendes i en anden version hos Peder Syv I, 115. Jfr. endv. E. Mau: Dansk Ordsprogsskat, Kbh. 1879, bd. I nr. 1687.

Jorden.« C 8r. Som et eksempel på forældre, der blot fik skam og sorg af deres børn, hvorfår døden hellere havde måttet bortrive dem, henviser Walther ganske kort til Noa, »wie jn sein Son Cham verspottet«. Men Sthen uddyber henvisningen til en levende beretning og illustrerer tanken med endnu et eksempel: »Som wi see. . paa Noha, huorledis hans Søn Cham bespaattede hannem, saa hans Fader forarsagedis der aff, at formaledide hannem, oc all hans Affkomme, da vaar vel hart faar en Fader at giøre, mod sit eget Kiød oc Blod. Saadant see wi oc paa Jacob Patriarck, huilcken Hiertesorg hand fick faar sin eniste Daatter Dina, huilcket Blodbad der kom faar hendis skyld, der hun bleff voldtagen oc skent, saa at hand heller haffde seet, hand haffde aldrig hafft Daatter i Verden.« C 3r.

Medens udvidelser er endog særdeles hyppige og oftest ikke er begrundet i andet end oversætterens fortælleglæde og hang til bredde i fremstillingen, udelades der meget sjældent en passage fra forlægget. Motivet er oftest stilistisk-pædagogisk, sjældent teologisk. I det tredie hovedafsnits tiende punkt, der svarer til forlæggets sidste og niende, har Sthen slettet hentydningen til en mirakuløs redning i Düringen ved Burckthun, fordi beretningen har været danske læsere ubekendt. Walther afrunder derefter sit skrift ved at forkynde, at vi ligesom Job skal erkende Guds vilje, når børnene dør og ikke forsynde os, som forældrene til de dræbte børn i Bethlehem, der nedkaldte Guds vrede over sig ved at forfølge, håne og dræbe Jesus. Walther ender således med det samme tema, som indleder »Trost der Eltern«: at det skyldes Guds tilskikkelse og gode vilje, når børnene dør. Og Walther gør opmærksom på denne disposition med ordene »wie im anfang gesagt«. Sthen har forstået Walthers hensigt og udelader derfor hans afslutning. Sthen er nemlig endnu ikke til ende med Trøsteskriftet, men ønsker at tilføje et ellefte punkt. Derfor afrunder han det tiende punkt på egen hånd ved at besvare det uundgåelige spørgsmål, *hvorfor* da børnenes død er Guds vilje: »Saa kand oc saadant offuerfalds skade oc plutzlig Død, icke skade Børnene for it haard til deris Salighed, men Gud vil megit mere der met pege til Forældrene oc andre Menniske, som bedre haffde fortient saadant, end de arme wskyldige Børn, Thi skeer der saadant met de grøne Træ, huad vil da paa det sidste vederfaris det visne oc raadne, oc gamle vduelige oc forfornede trunte.« E 3v. I samme afsnits andet punkt formaner forældrene til at tænke på legemets opstandelse, hvor de skal gense børnene i herlig klarhed. Her

fortsætter Walther med en henvisning til reformatoren: »Wie D. Lutherus den Abend für seinem Ende dauon Disputiret, vnd geschlossen hat aus Gottes Wort.« Årsagen til at Sthen har slettet passagen er nok, at han kort forinden ved afslutningen af andet hovedafsnit, på egen hånd har indføjet et Luthercitat, og tænkt, at Luther to gange så tæt efter hinanden var for meget af det gode. Luthers sidste ord på dødslejet har ikke været omgivet af nogen hellig nimbus for Sthens samtidige.

Et andet sted har Walther illustreret forældrenes store forventninger til børnene og den skuffelse der følger, når børnene dør, med to bibelske eksempler: verdens moder, Eva, og hendes førstefødte og enken fra Nain og hendes søn. Eva mente, at Kain skulle blive hende til opmuntring og glæde, og så blev han dog »ein verzweuelter Schalck . . . vnd sie gar sehr betrübte.« De samme drømme nærede også enken i Nain: men fordi hun satte sit håb mere til sønnen end til Gud, tog Gud sønnen bort. Og måske fordi enken derpå erkendte, at hun havde gjort uret, opvakte Kristus igen hendes søn. Medens Sthen beholder beretningen om Eva og Kain, udelader han den sidste. Han har enten fundet Walthers tolkning for spidsfindig, eller motiveringen er den samme som ved udeladelsen af Luthercitatet. Sthen har nemlig i et indskud kort forinden anvendt enken i Nain som eksempel. I stedet refererer Sthen til understøttelse af argumentationen et par interessante udtalelser, vel sagtens hørt blandt bysbørnene i Helsingør: »Jeg haffuer selff tit hørt mange Forældre sagt: Ja, GVD giffue du haffde verit qualst vdi det første Løwbad. Ah, haffde ieg lagt it Hiunde paa Munden paa dig, der du laast i Vugge, da haffde ieg icke faaet denne Sorg faar dig, etc. O huad det er sørgeligt at haffue Børn naar saa gaar til.« D 12r. Det sidste eksempel er udmærket til at forklare en anden lovmæssighed hos Sthen som oversætter: han udelader sjældent stof uden at indføje noget nyt i stedet. Om forbøns betydning siges f.eks., at Gud hjælper i samme øjeblik »der Forældrene eller den Christen Forsamling vdi Kircken eller anden steds haffuer bedit, oc raabit til GVD om hielp for dennem.« Det præpositionsled, der udelades i forlæggets »da die Eltern oder die Kirche mit ernst zu Gott vmb hülffe gescrien haben«, erstattes til fulde af verbale og substantiviske fordoblinger. Man ville måske i Sthens tilføjelse »eller anden steds« vente at finde en bevidst teologisk pointering af privatandagtens betydning, men man skal være forsigtig med at lægge for meget

deri. Sandsynligvis er tilføjelsen et udslag af oversætterens perfektionisme[27].

Sthens redaktionelle arbejde med Trøsteskriftet er imidlertid ikke begrænset til de hidtil anførte småændringer og indskud. Det blev til indledning nævnt, at der er passager, der bærer et umiskendeligt personligt præg. Selv om Walthers velskrevne traktat ikke bør underkendes, er det dog Sthens tilføjede afsnit, der er Trøsteskriftets mest værdifulde.

Også til forordet er dispositionen hentet fra »Trost der Eltern«. Sthen har f.eks. udskiftet Walthers omtale af sine to døde børn med sine egne otte, men har ganske bibeholdt forlæggets ordvalg. Side 80 er citeret Sthens bemærkning om, at han har forfattet denne trøst for sig af Guds Ord, ved den Helligånds hjælp. Man kunne måske hertil spydigt spørge, om ikke Sthen mere har haft hjælp af Walthers forfatterskab end af helligånden? Men beskyldningen for uhæderlighed falder delvis til jorden, da det viser sig, at også denne udtryksmåde er forlæggets: »so habe ich diesen Trost aus Gottes Wort durch hülffe des heiligen Geistes, auffs kürtzte für mich gefasset«. Og forinden har Sthen indføjet et længere selvstændigt afsnit, som kan have berettiget udtryksmåden for Sthens vedkommende. Dette indskud fortjener til trods for sin længde at citeres in extenso:

»KIEre Frederick Leyl, gode Ven oc Broder, det er io vist oc fast, at Gud Almectigste, næst den Kundskaff hand haffuer giffuet oss aff sit hellige Ord, da haffuer hand ocsaa vdi Naturen plantet oc sæt nogle *Vestigia* oc Spor, aff huilcke wi kand kiende hans Faderlige tilneyede Hierte oc gode Vilie, imod oss Menniske, oc hans fattige Børn her paa Jorden, Oc synderlige i dette herligste Creatur, som er Mennisken, at wi blant andet, kunde oc aff Forældrenis Affect oc Tilneyelse, som de drager til deris Børn lære, huorledis hand er til sinds mod oss.

Thi hand ligner sig met sit Faderlige Hierte, der hand bær til oss, met det Hierte som Forældrene haffue mod deris Børn, huilcken betenckelse er

[27] I bøn nr. XIII i »Christelige oc vdkaarne Bønens tillæg, »En anden Bøn for en from oc tro Pige oc Tienerinde, der Gud haffuer beskaffet en god Tieniste« beder pigen i det tyske bønneforlæg, at hun altid må huske sit »Vatter vnser abents vnd morgens in der Kuchen vnd stall«. I sin pædagogiske iver efter intet at overlade til små tjenestepigers fantasi føjer Sthen til: »oc anden steds huor min gierning falder.« Dette er simpelthen tendensen i tidens overdrevent kasuistiske bønnelitteratur.

liffelig oc gantske trøstelig, aff huilcken baade Forældre oc Børn, kunde haffue en daglig Husspostil vdi deris Huss oc Omgengelse, met huer andre, huad fortrosthing de kunde haffue til vor HERRE, om huilcket Esaias vdi sit 66. Capitel, siger aff HERrens Mund: Jeg vil Husuale eder, lige som en Moder husualer nogen, etc. Seer min fromme Frederick, huor venlig lader den euige, gode oc Barmhiertige Gud sig høre oc mercke imod eder, mig oc alle bedrøffuede Hierter, Huor aldelis oplader hand sit Faderlige Hierte, oc lader oss see der ind lige som i en Speyel, hand fører oss ind i Naturen, oc stiller oss vort egit Exempel faare, huorledis it Moderligt Hierte, aff metføð brendendis Kierlighed, er til sinds mod sin Liffs fruct: At der som Barnet feil oc skader noget, da gaar Moderen frem oc tilbage, oc løber hendis Øyen end hemelige tit offuer, lader sig ofte icke end halff part mercke, at det gjør hende saa ont som det gjør, sætter sig stundem hoss Barnet, varer nøye paa, huor det gaar til, løffter oc lætter, Oc der som Barnet haffuer nogen Forstand, eller kand tale, da trøster hun det met disse oc andre saadanne Ord, Ah, min Søn lille, min kiere Daatter lille, lig saa smuct stille, det bliffuer snart gaat, du faar snart bedre, du skalt vere saa smuck en Dreng, saa smuck en Pige, saa bliffuer vor HERre saa kier at dig, etc. Der offuer glemmer Barnet tit oc ofte sin Siugdom oc Væ: Lige saa siger vor HERre her hoss Propheten, gaar det hannem igennem Liff oc Leffnet, naar oss hans fattige Børn, feyl oc skader noget, hand beuiss oc daglig dags sin brendendis Kierlighed mod oss, Feil oss noget (som wi ere altid suage, ere wi icke paa Legemet, da ere wi paa den arme Siæl) Ah, siger hand da, mit Barn lille, Saa sant som ieg leffuer, haffuer ieg ingen lyst til en Synderis død, men at hand omuender sig oc leffuer, Hand gaar huert Øyeblikk hoss oss op oc neder, Hand lader sig i sit Guddommelige Ord høre oc fornemme, huor væ oc ont det gjør hannem, naar it Menniske skulle bliffue forlorn oc fortabt. Sætter sig fordi ned til oss, boer iblant oss, varer oc pleyer oss paa det beste, Haffuer wi faldet, saa løffter hand oc retter oss op igien, styrer oc affuerger Dieffuelen, at hand icke skal føre oss i Fortuilelse. Oc naar wi føler stor Smerte oc Væ, induaartis i Aanden, eller vduaartis paa Legemet, ingen formaar eller kand stille oss tilfreds, Saa spiser hand oss met sit sande Legeme, oc skencker oss met sit dyre rosenfarbede Blod, taler oss i sit Euan-gelio venlige til. Ver trøstig min Søn, Ver trøstig min Daatter, dine Synder forladis dig, Matth. 9. Hand giffuer oss sin Fred, tilsiger oc loffuer oss alt gaat, alting skal tiene oss til beste, vere sig enten Sundhed eller Kranckhed, Død eller Liff, Aleniste vil hand at wi skulle ligge stille, oc anamme det met Taalmodighed, i en sand Christelig tro til Gud, huad hand oss aff Naade, oc effter sin gode Vilie oc Velbehagelighed tilskicker.« A 2r–A 7r.

Frandsen har set ganske klart, når han netop fremhæver dette situationsbillede, den huslige scene, der virker med hele oplevelsens varme. Den fuldstændige afkopiering af billedet, fortsætter Frandsen, er opbyggelsesskrifternes stærkeste vidnesbyrd om Sthens hjertelige kristentro [28]. Det er den samme digters varme og inderlige

[28] Ernst Frandsen 32.

tone, der en halv snes år senere finder udtryk i Vandrebogens salmer. Ganske vist kunne også andre samtidige i kristeligt øjemed give smukke skildringer af forældres kærlighed til deres børn[29], men direkte forlæg til den citerede passage har ikke kunnet findes.

Hele det første hovedafsnit er overtaget af Sthen uden andre ændringer end dem, der allerede er blevet omtalt. I det andet og tredie hovedafsnit sker derimod en selvstændig bearbejdelse i form af flere større eller mindre indskud. Det er som om Sthen frigør sig mere og mere fra sit forlæg, jo længere han kommer frem. Hvorfor det vil være velbegrundet at hævde, at indskuddet i forordet er blevet digtet til sidst. Fra side B 10v midten afslutter Sthen det første punkt i afsnittet med et $5\frac{1}{2}$ side langt indskud, der yderligere skal forklare, hvorledes Gud angriber børnene med sygdom og død for at påminde forældrene om deres synder. I indskuddet dominerer ordet spejl: børnenes elendighed er det spejl, hvori forældrene kan se deres egne synder. Endvidere bliver fortællingen om David 2. Sam. 12, til hvilken der er alluderet ganske kort to gange tidligere i forlægget[30] nu taget op igen med en indlevelsesevne, der råber, at Sthen her ikke blot taler teoretisk, men virkelig selv har gennemlidt de frygtelige samvittigheds kvaler, som David udstod, stillet over for sin døende lille søn:

»O HERre Gud ieg haffuer det oc selff vel forsøgt (det veed Gud) huad saadant Husskaarss belanger, Naar vor HERRE sender saadan en Speyel selff i ens Huss, som hand gjorde ved Daud, som før er omtalet, Item, ved den Cananeiske oc Hedniske Quinde, Matth:15. Huilcken en ynckelig oc forskreckelig Speyel det vaar, der hun maatte see for sine siunlige Øyen, huorledis hendis kiere Daatter, hendis Kiød oc Blod, bleff saa ilde plaget aff Dieffuelen, Ah Børn de gaar fra Hiertet, oc gaar igien til Hiertet, Derfaare løffuer den arme Quinde saa bedrøffuit effter Christum, oc beder hannem aff Hiertet, Ah Jhesu du Davids Søn, Forbarme dig offuer mig, thi min Daatter plages ilde aff Dieffuelen. See, dette er io en ynckelig Speyel, der den arme Quinde faar vdi sit Huss, oc vener sig saa ynckelige der offuer, saa vel som Daud gjorde offuer sin Søn, Oc denne Speyel hand skinner oc glentzer saa klar ind vdi hans Hierte, oc gjør hannem saadant it stort oc bret skin oc glantz i sin Samuittighed, at hannem forgaar all Lyst til Mad oc Dricke, Ja, som Historien vdi Bibelen der om formelder, at Daud lagde

[29] Således Nicolaus Selneccer (1530–1592) i en prædiken, optaget hos Wilh. Beste: »Die bedeutendsten nachreformatorischen Kanzelredner der lutherschen Kirche des XVI. Jahrhunderts, Leipzig 1858«, 216. Flere af dennes skrifter fandtes i Sthens bibliotek. (Gierow 368 f. O. Walde: »Stephanii Bibliothek och dess historia«. Nord. Tidsskr. f. Bok- och Biblioteksväsen 1917, 295 note 1).

[30] B 5r og B 9v.

sig strax ned paa Jorden, oc vilde icke lade sig oprette igien, Siu dage langt, der haffuer hand ret ligget i sin De profundis, etc.» B 10v.

Kun i en enkelt sætning eller to bryder Sthens hjertesuk gribende igennem fremstillingen. Ellers skjuler han sine intime følelser bag skildringen af kong Davids kvaler og den almene morale, han drager deraf:

»Her kand mand vel mercke, at naarsomheldst Samuittigheden bliffuer rørt oc slagen, oc lider noget (paa dem som haffuer Samuittighed) saa for-gaar en baade Mad oc Dricke, Ingen Seng er saa blød, der mand kand haffue ro vdi, ingen Drick er saa god der kand leske, om hand skønt drucke store dricke aff den beste Malmersie[31], Davids rige Køcken oc Kellere kand icke stille hans Samuittighed, eller leske den brendendis Tørst i hans De profundis, etc. Før end hand faar en anden leske drick fra Hoffue, som er GVDS Guddommelige Naade oc Barmhiertighed, i hans hellige, salige oc trøstelige ord.« B 11v.

Og hvori består så Davids (og Sthens) trøst midt i fortvivlelsen? Den straf, der rammer børnene for forældrenes onskabs skyld, er ikke en evig, men alene en timelig straf. Dette er os fornødent at vide »imod Dieffuelens listige oc onde tancker, huilcken som en ret Calumniator, alting vdlegger til det verste, oc vilde gierne riffue alt vor haab til Gud aff vore Hierter.« C r. Sthens urokkelige håb til Gud kommer frem i de tillidsfulde ord, hvormed han afrunder[32] det tredie punkt: ». . Fordi hand ved alt best huad baade dem, oc oss er nytteligst til Liff oc Siæl, oc huad Gud gjør, det er altid vel giort, dog wi det icke kunde strax begribe eller forstaa, men der effter kunde wi det bedre besinde, som Christus sagde til Peder[33].« C 4r.

Den sjette trøstegrund formaner til glæde over den himmelske lykke, der nu er blevet børnene til del, selv om forældrene, tilføjer Sthen, en lang tid ikke skal se dem, »men haffue Affsagne oc Lengelse effter dem her i Verden, det bliffuer dog icke saa langt til, at wi skulle flytte oss effter dem.« De følgende ti sider er forfattet af Sthen. De illustrerer ved yderligere eksempler forlæggets tema for det pågældende punkt i argumentationen: at døden ikke er til skade for barnet, men til dets glæde. Sthen tyer igen til eksemplet med David og det døende barn, der øjensynligt har betydet meget

[31] Malvasier, en hedvin. Kalkar bd. III, 19.

[32] Det er et gennemgående træk, at Sthens indskud ofte afrunder forlæggets tema.

[33] Hentyder til Joh. 13,7.

for hans selvforståelse midt i familiekatastrofen [34]. Da David ser barnet dø, står han op, går i kirke [35], takker Gud, at det er forløst og gør sig glad. For han ved, at det er forgæves at græde mere. Barnet vil alligevel ikke komme tilbage til faderen, men faderen vil engang komme til sit barn og gense det. »Wi fare til dem i Himmerigis Sal/ De icke til oss i denne Jammer dal«, lyder Sthens rimede gengivelse af Davids ord, C 10v. Børnenes død skal i os vække et sanctum desiderium [36] mod den himmelske glæde. Til sammenligning med den nævnes den glæde, der fyldte enken i Nain ved sønnens opvækkelse. Så overvældende den end var, »saa hun haffuer aldrig vist huor hun haffuer verit for Glæde« C 12v, så var det dog kun en halv og forgængelig glæde. Men det evige livs glæde finder Sthen trøsterigt udtrykt i Ps. 16, og citatets betydning for ham fremgår af gentagelsen: »Hoss dig er offuerflødig Glæde, oc en lystig Verelse hoss din høyre Haand euindelige. O lader oss mercke disse Ord vel, Hos HERren er en fuld offuerflødig Glæde, oc lystigt at vere til euig tid.« Opvækkelsen af enkens søn er ikke et isoleret tilfælde, men har gyldighed for alle forældre, »naar wi bliffuer opuacte ved Jesum Christum aff døde, oc de ene kommer til de andre, Vor HERre giffuer Forældrene deris Børn igien.« C 12r. Beretningen bliver tolket ikke historisk, men som evangelium om opstandelsen og gensynet. Om gensynet tales der også i ekstraktet af Mathesius'

[34] Davids påfaldende adfærd tages også i ekstraktet af Mathesius til indtægt for tanken om gensynet efter døden. Derimod opfattes Davids fortvivelse ved Absaloms død som udtryk for Davids vished om, at de aldrig skal gense hinanden, fordi sønnen døde i ubodfærdighed og ulydighed. Da det er sandsynligt, at Mathesius' prædiken har virket inspirerende på Sthens egne overvejelser, er det værd at bemærke, at Sthen ikke selv går ind på fortabelsens mulighed. Hans situation er ikke til at fremstille teoretiske overvejelser. Han taler dybt alvorligt, netop fordi hans situation er virkelighed og ikke mulighed. Et menneske kan ikke i alvor tale om fortabelsens mulighed.

[35] Der er flere vidnesbyrd om, at man i reformationsgenerationens sidste år og i den følgende filippistiske æra opfattede kristendommens historie som begyndende allerede med Adam. Hos Sthen findes tanken – også denne gang knyttet til Davids person – ligeledes i »Saligheds Vey 1584«, F 3r, men den gøres i øvrigt gældende i den svenske reformator Olaus Petris postil og i fortalen til Niels Hemmingsens postil. Peder Palladius deler i »St. Peders Skib 1554« kirkens historie i tre perioder: tiden før Kristus, de tre år hvor Kristus sanker sin kirke sammen og endelig kirken efter Kristus. (C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage, Kbh. 1885, bd. III, 182).

[36] Den samme tanke forekommer i Mathesiussekstraktet i Trøsteskriftet G 5v, men dog udtrykt med helt andre ord.

påskeprædiken[37], men Sthens skildring overgår Mathesius' og bliver en digters poetiske sprog:

»O Himmel oc Jord, huor Hiertens glade skulle wi ocsaa bliffue paa Dommedag, naar vor HERre kommer ledendis frem met vore Børn, oc skicker oss dem til Haande igien, oc siger: Seer her Fader oc Moder, her haffuer i eders Klenodie oc kiere Børn igien, ere de icke nu meget deyligere, end der i saa dem sidst? I skildes at sørgelige, i græde faar dem der de vaare Siuge, som billigt er, i græde der de døde, der i Suøbte dem i deris Jordeklæde, der i lagde dem i Kisten, der i følgede dem til Graffuen. Ja, huor tid i tenckte paa dem, oc komme deris Omgengelse oc Ord ihu, da falt der en dyb suck oc drobe aff eders Hierte, Her maa i nu see, at de ere icke borte, huor kunde i bedre foruarer oc forsørger dennem. O huilcken herlig Forsamling, O huilcken glædelig Sammenkomst, da kommer Lefft til Lefft[38], da skulle wi skamme oss ved oss selff, at wi icke haffuer saadant ret forstaaet, oc sige: Ah haffde ieg dette vist, oc kundet betencke, huad maatte ieg heller veret glad, oc tacket GVD, end sørget for mine Børn, Men det er Kiøds oc Blods art, Nu skal Døden aldrig mere skille oss at, der skulle wi bliffue i Glæde oc Fryd, met hin anden tilsammen i Euighed. C 12v.

Tanken om genkomsten er et kardinalpunkt for Sthen, og han har ikke fundet den tilfredsstillende pointeret i sit forlæg[39]. Alle-rede i forordet slår han indledningsvis temaet an med den samme varme tone som i det netop citerede afsnit: »O huilcken deylig Skare paa Dommedag skal wi, oc alle andre Christelige Forældre, met stor forundring oc Glæde, finde faare oss vdi Guds Rige, oc io saa sorgfuld, som Skilsmysen haffuer verit, saa glad oc lystig skal Gienkompsten vere.« A 10v.

Til glæden over gensynet i himmelen svarer pessimismen over jordelivet. Denne holdning er ikke fremmed for Walther, men Sthen giver den sin fulde tilslutning ved i forlængelse af en jeremiade i forlægget at citere et ordsprog: »huo lengst vaar fra, vaar best faren.« D 5r. Eller han skildrer sin manglende tillid til denne verden og dens ustadighed ved at betvivle værdien af de stores gunst: »Oc er dog saadan gunst ingen Arff, det er intet at forlade sig paa, det kand snart bliffue spilt oc omuent, saa snart som mand vender en Haand om, som mange met deris store skade haffuer forfaret...« C 7v[40]. Allerstærkest kommer pessimismen dog frem i det tredie

[37] F 5vff., F 10v, F 12v, G v, G 4rf.

[38] Lefft eller ljuv: kær. Kalkar II, 823.

[39] Dette har sikkert været en væsentlig grund til at udskifte Luthercitaterne i Walthers fjerde afsnit med Mathesiusprædikenen.

[40] Man mindes her om, at Sthen også er forfatter til »Kort Wendingh« og det

hovedafsnits niende punkt, der i sin helhed (tre sider) er Sthens eget indskud[41]:

»Til det niende, gjør denne Tancke ocsaa Forældrene bedrøffuit, at de mene, Ja min Søn eller Daatter er alligeuel bortreffuen fra denne Verdsens Herlighed, oc haffuer nu intet mere at glæde sig her aff. O det er en stor wforstand, thi du giffuer her met tilkiende, at du icke endnu forstaar Guds Ord ret, huilcket der bescriffuer vort timelige Leffnit saa, at det er en Jammerdal, Miseria miseriarum, naar det er i sit beste, som den 90. Psalme lærer, oc daglig Forfarenhed vduiser. See ickon til dig selff, oc tenck tilbage, huad du haffuer hafft for Glæde oc Herlighed i dine dage, saa skalt du befindet, at du haffuer hafft mangel tret oc modig stund, mangel sorg oc omhu i dit Hierte, oc Glæden haffuer verit saare tynd, Ja, naar du regner ret, for en liden halff Glæde, haffuer vel kommet firedobelt sorg, der aff kand du kiendet, at du plager dig der met forgeffuis, at du ment at dine Børn ere borttagne fra dette Jorderiske Paradiss, Ney, de haffuer her icke verit i it Paradiss, Men i en Siugestue, oc grædelig Dal, men nu ere de vdi Abrahams Skiød, oc varer paa det Himmelske Paradiss, som de met Legeme oc Siel skulle hensættis vdi, naar de haffuer vdsoffuit.« Ev.

Denne verdensfor nægtende livsholdning har som følge af katastrofen præget Sthen for en tid. Han er et menneske i sine følelsers vold, og han har ment i Guds Ord at se sin mistillid til livet legitimeret, medens glæde over livet mistænkeliggøres som den ondes listige anslag:

»Derfaare skulle i holdet saa aff Guds Ord, at eders Børn ere icke fortilige døde, oc kunde ingenledis haffde lefft lenger, som i tencker oc siger, Ah haffde ieg gjort det oc det, saa haffde vel mine Børn leffuit. Thi der om lærer oss Guds Ord langt anderledis, huilcke wi mere skulle tro, end vore tancker, huilcke Dieffuelen derfaare opuecker, at hand kand forgeffuis der met krencke oc plage eder.« E 2v.

Side D 5r indfører Sthen et selvstændigt afsnit på 4¹/₂ side, der skal afrunde det andet hovedafsnit. Det indledes med ord, der ligesom resumerende vil gribe helt tilbage til Trøsteskriftets titel: »Derfaare gode Christne, lader oss ret lære, huorledis vor kiere HÆrre oc Gud meen det, met det hellige Kaarss met oss, oc met vore Børn, naar de enten bliffuer siuge eller dør . . .« Gud vil dermed påminde os om at søge Herren og skabe den rette anger i os. Han vil »Probere oc forsøge oss, huad wi haffuer lært aff Guds Ord . . .

lille rimede skrift med samme tema, »Lyckens Hiul. En kaart Vnderuisning, om Lyckens wstadighed, oc Verdens løb, Kbh. 1581«.

[41] Herved bliver det niende punkt i Walthers forlæg skubbet hen som det tiende hos Sthen.

om wi icke aleniste vide megit at tale om Guds Ord, oc Guds Ords trøst met Munden, men huorledis wi ocsaa i Nød oc Bedrøffuelse kunde beuise det, met en glad Taalmodighed imod Gud.« D 5v. I skildringen af Jobs skæbne har Sthen tydeligvis fundet sin egen ulykke afbildet, og hvad mere er: fundet en forklaring herpå:

»See, saa sætte vor HERre oc Gud, den vnge Theologum Job, paa sin Prope, der nu vaar afftræden fra sine Fædris Religion, oc vaar kommen til Abrahams oc hans Sæds Hoff oc Tro, Gud hand tillod hoss andet Kaarss, som hand til en Probe lod komme offuer sin ny Discipel, oc offuer hans Børn, huilcke alle Ti, paa en gang der Huset falt ned offuer dem, bleffue ihielslagne, Men den fromme Job forstod denne vor kiere HERRE oc Guds Probe, hans Hustru forstod det icke, thi Guds Ord oc Troen, haffde icke saa dybt bundet Rod i hende. Job forstod det oc kiendet, at alligeuel de Chaldeer, oc de aff Rige Arabia, haffde faldet ind i Landet oc giort hannem denne skade, saa haffuer de dog icke før eller anderledis kunde giort det, end effter Guds tilladelse. Derfaare siger hand icke, at Dieffuelen eller Chaldeer haffuer taget det met vold fra hannem, vden all Aarsage, oc ieg skal heffne mig igien offuer dennem paa deris Liff oc Gods, Ney, men hand siger saa: HERren haffuer giffuet det, HERren haffuer taget det, HERrens Naffn vere Benedidet. See, saadan Guds Probe skulle wi oc lære at kiende, at wi icke altid bliffuer Quartaner oc A b cte pefflinge, oc Sincker, hoss Guds klare Ord oc rige Trøst, men ocsaa ved Guds Naade kunde komme op in primam Classem, oc lære at forstaa saadan Probe oc Examen, til huilket vor kiere HERre oc Gud, fordrer oss ved Husskaarsset.

Thi det er alt Guds art oc viss, som Lutherus siger, Naar hand vil giøre noget gaat aff oss, saa gjør hand først intet aff oss, thi formedelst det hellige Kaarss støder hand oss, lige som i en Mortere, i en klomp, oc døder oss, der effter gjør hand oss igien leffuendis, som den gode Anna siunger, 1. Samuel: 2.« D 6r.

Sthen har fremdraget de træk i fortællingen om Job, der har kunnet spille på hans egen skæbne[42]. Sthen er som Job en ung teolog, der har forladt sine forældres religion[43] og består Guds

[42] Helt uden forlæg har Sthen dog ikke været. Walthers afslutning af det tredie hovedafsnit, som Sthen har sløffet, se side 91, nævner Job, der lader Guds vilje ske: »Also ist es auch Job gegangen, welchem auff ein mal das Haus seine Kinder erschlug, Wie der sich gehalten hat in seinem vnfall, nemlich, das er Gottes willen hat erkant...« C 2v.

[43] Sthens forældre kendes ikke, men han er født 1544 i Roskilde, der forblev en af katolicismens bastioner et stykke tid efter reformationen. Det er således vel tænkeligt, at Sthens forældre har holdt fast ved den gamle tro og har ladet deres søn opdrage i denne indtil deres død engang i Sthens unge år (i fødselsdagsdigtet 1588, se side 80, skriver Sthen: I min Vngdom falt Fader oc Moder mig fra...).

prøve, medens hans kone som kvinde mere har sanset og oplevet end forstået tabet af de otte børn. Sthen har sin egen tyding af denne forskel i reaktionerne. Afsnittet er værdifuldt som kilde til oplysning om, hvorledes Sthen tolkede den tragedie, der havde ramt deres ægteskab. De tekniske udtryk fra skolens eksamenspraksis er det faldet den forhenværende rektor ved latinskolen naturligt at anvende om Guds prøve.

Strengt logisk er det naturligvis ikke, når Sthen forklarer sig sine børns død ved at henvise både til 2. Sam. 12 og til Jobs tragedie. I det første tilfælde er barnets død en straf over faderens brøde; i det andet er faderen uskyldig og bliver netop på grund af sin fromhed genstand for et guddommeligt eksperiment. Sthen har imidlertid kun medtaget fortællingen om Job for at betone tanken om Guds prøve; uskyldsmotivet er ganske afstrejfet. At Sthen netop har følt sin skyld og lidt samvittighedskvaler ved børnenes død, fremgår utvetydigt af beretningen om David. Tanken understreges andetsteds i en let udvidelse[44] af forlægget: børnene tages bort fra denne onde verden for at de ikke skal lide under Guds frygtelige straf over de voksnes ondskab: »... det er io dog nock, at wi Forældre som gamle ere, oc meget ont haffuer giort, oc saadant vel fortient met vor Seckerhed, oc Wtacknemmelighed imod Guds Ord, at wi, Wi siger ieg, drager Guds Vrede, oc vor velfortiente Straff.« C 5v. Årsagen til børnenes død er altså også her, omend indirekte, forældrenes ondskab.

Med punkt 10 er Walthers skrift som forlæg for Sthens fremstilling sluppet op. Det ellefte punkt har da også et emne, der afviger noget fra de foregående afsnit. Et nyt problem tages op: Hvordan skal forældre forholde sig, når børnene fødes døde eller også dør, førend de døbes. Overgangen til noget nyt markeres i teksten med ordene »Her vil ieg oc kaartelige gjøre en liden Beretning om, der saadanne Forældre kunde trøste sig met i dette Huskaarss.« E 4r. På grund af ordet huskors kunne man fristes til at antage, at afsnittet måtte være uden forlæg; Sthen har tidligere i skriftet, se side 95, benyttet ordet i et absolut personligt og selvstændigt afsnit. Overgangsformlen er uden tvivl også Sthens egen, men dermed er intet sagt om originaliteten i behandlingen af selve afsnit-

[44] Udvidelsen, der er af den i note 22 omtalte type, består i en stærk understregning af de voksnes skyld. Forlægget har: »...so es schon gnug ist, das wir Eltern, wie wir verdienet haben mit vnser sicherheit vnd vndanckbarkeit gegen dem Wort Gottes, den zorn Gottes tragen müssen.«

tets emne. En mistanke om tysk forlæg får man E 5v, hvor der midt i teksten dukker en bøn op, der i lighed med Walthers bøn rummer citat af Mark. 10,14 med tysk ordstilling: thi saadanne hører Guds Rige til.

I forordet har Sthen om sin bogs affattelse bemærket: »Derfaare haffuer ieg sammen sancket oc screffuit, denne Trøst . .« Passagen er ganske vist en overtagelse af forlæggets »Derhalben habe ich diesen trost . . fur mich geschrieben«, men vi ser dog, at ordet »sammensanket« er Sthens tilføjelse. Der er altså god grund til at se sig om efter endnu flere forlæg til Trøsteskriftet.

Det er blevet nævnt, at eksemplaret af Walthers »Trost der Eltern« på Staatsbibliothek findes i et samlebind[45] blandt flere andre småskrifter. Indbindingen, der er foretaget i beskrevet pergament, er sandsynligvis forlagets, hvorfor det er tænkeligt, at også Sthens eksemplar af bogen er et samlebind med de samme skrifter. Måske kunne yderligere forlæg til Trøsteskriftet findes blandt disse? Samlebindets første skrift, med titlen »Tröstlicher vnd kurtzer bericht, wes sich alle Gottsförchtige schwangere Ehefrauen, vor vnd in kindsnöten zu trösten haben, Frankfurt 1563«, er forfattet af Johannes Hugo, præst i Frideburg. Det sidste afsnit heri har overskriften »Was hat es aber für ein gelegenheyt vmb die Kinder, die im Ehestandt von Gottsförchtigen Eltern gezeuget, durch fürfallende vnuermeydliche noth ohn die Tauff sterben?« Dette afsnit rummer visse ligheder med Sthens punkt elleve, idet nogle af de samme argumenter går igen i dem begge. Men ligheden er på den anden side ikke stor nok til at vi kan antage Hugos skrift som direkte forlæg for Sthen. Snarere må vi konkludere, at begge har benyttet en fælles kilde. Kun på et enkelt punkt har Sthen direkte anvendt Hugo. Denne slutter sit skrift med en salme og to bønner. Salmen er interessant i vor sammenhæng ved at være forlæg til den i punkt elleve indflettede bøn. En sammenligning vil vise den uomgængelige lighed:

»Ein tröstlich Lied, wie die Eltern jre Kindlein in Mutterleib Christo sollen zutragen, Im Thon, Ich dancke dem Herrn von etc.

WIR dancken dir Herr Gott Himmelscher Vatter, dass du vns gesegnet hast mit des leibs frucht.

Auch bitten wir dich lieber Herr Jesu Christe, du wöllest dises Kindlein lassen dein sein, wie du gesagt hast.

[45] Dette findes nu i sin helhed på Det kgl. Bibl. som mikrofilm nr. U 196.

Lasst die Kindtlein zu mir kommen, vnd wehret jn nicht, dann solcher ist das Himmelreich.

Auff dise deine zusage bringen wir zu dir dises Kindlein mit vnserm Gebett.

Wanns geboren, vnd vns in die hände kommet, wöllen wir es dir auch gern bringen vnd zutragen in der Tauffe...«

Sthen har kun benyttet denne første del af salmen. Han indfører sin bøn med en opfordring til forældrene: de skal »altid bære det (sc. barnet) til vor HERre Christum, oc sige:

O HERRE Gud Himmelske Fader, dig skee loff oc tack til euig tid, at du haffuer velsignet oss met Liffs fruct, O HERre JEsu Christe lad dette Barn vere dit, som du haffuer sagt, Lader smaa Børn komme til mig, oc forhindrer dem icke, thi saadanne hører Guds Rige til, Paa denne din Tilsagn føre wi dette vort Foster oc lille Barn til dig met vor Bøn, oc der som det er din Vilie, at det met Liffuet maa fødis til Verden, saa ville wi oc gierne føre dig det til Haande, vdi den Christelige Daab, O HERRE giff Naade, at alting skeer dig til ære, oc oss til Salighed, Amen.«

Sthens indledning »dig skee loff oc tack til euig tid« kan være lånt fra Hugos efter salmen følgende bøn, der har ». . dir sey lob, ehre vnnd danck . .«

Det blev ovenfor antydet, at både Sthen og Hugo kunne have øst af samme kilde. Tanken ledes let mod Cyriacus Spangenberg's »Ehespiegel. Das ist, Alles was vom heyligen Ehestande, nützliches, nötiges, vnd tröstliches mag gesagt werden. In Sybentzig Braut Predigten, zusammen verfasst.« Dette store folieværk havde Sthen tidligere benyttet, ved kompilationen af bønnematerialet i tillæget til »Christelige oc vdkaarne Bøner 1571«[46]. Et fingerpeg mod dette værk er, at Sthen adskillige gange i sit skrift benytter ordet spejl, se side 94 og 95, i de personlige indskud. Hertil kommer, at Spangenberg har skrevet et kort anbefalende forord til Hugos skrift. En sammenligning med Ehespiegel viser, at det er dette værk, der har inspireret Hugo. Bl.a. har han temmelig ordret, men dog med visse forkortelser, overtaget sine to afsluttende bønner fra Ehespiegel 221r og 226r[47]. Sthen har ved læsningen af Hugos

[46] Gierow 369 f. Til nærværende undersøgelse er benyttet en udgave af Ehespiegel fra 1567 på Det kgl. Bibl.

[47] De samme to bønner figurerer som nr. XVI og XVII i Sthens tillæg til »Christelige oc vdkaarne Bøner«, men p.g.a. Hugos ændringer i bønnestoffet er det tydeligt, at Sthen har taget bønnerne direkte fra Ehespiegel.

skrift sandsynligvis straks genkendt forlægget – i alt fald til bønnerne – og efter at have oversat Hugos urimede salme[48] til en dansk prosabøn er han tyet til Ehespiegel, som er hans hovedkilde til udarbejdelsen af punkt elleve.

Det første problem, som Sthen tager op i punkt elleve efter indledningsformlen er forældrenes egne sikkerhedsforanstaltninger for at undgå abort:

»...først skal Forældrene vel see til paa baade sider, at de holde sig saa, at skylden er icke hoss dem. At de fructsommelige Quinder holder sig skickelige i Mad oc Dricke, oc anden øffuelse, saa de giøre icke deris Liiffs fruct skade, oc besynderlige tage sig vare for hastighed oc vrede, aff huilcken der tit oc ofte foraarsages megen wraad. Mendene skulle oc forskone deris arme tunge Quinder, icke storme, pocke, sla oc kaste omkring sig, som en hoff galne Hunde, thi der aff kommer meget ont oc wraad, oc vil bliffue dem suart nock at forsuaere for Gud paa Dommedag, dette skal baade Mand oc Quinde flitelige betencke, oc tage sig selff diss bedre vare.« E 4r.

Inspirationen hertil er Ehespiegels formaning til kvinderne mod »gifftigem zorn...vnmässigkeit in vberfressen vnd sauffen«, 232r, linie 29 ff., og mod at »zorn, vnnnd dergleichen bewegunge des gemüts, grossen schaden, vnd offtmals missburt verursachen.« 221v lin. 9f. I fortsættelse af disse to citater lyder Spangenberg's advarende ord til de mænd, der »ihre Weiber, wann sie schwäres leibes gehen, vbel genug handeln...vnd gar nicht schonen.« 232r. De er rigtignok ikke at rose »die nichts anders dann stürmen vnnnd poldern können, mit ihren Weibern, schlagen vnd tretten...welches offtmals nicht allein der Mutter zu kranckheit, sondern auch der Frucht zu schwachheit, vnnnd wol zum tode darzu gereicht, das will gar schwärlich für Gott zuuerantworten sein.« 221v. Impulsen til udtrykket »en hoff galne Hunde« stammer sagtens fra Spangenberg's ironiseren over den mandighed, der består i at slå en svanger kvinde; en tilsvarende brutalitet findes end ikke blandt rovdyrene: »...wann ein Hundt guter art ist, so lasst er sich nicht leichtlich bewegen, mit schwachen Hunden, oder die geringer seind dann er, zubeissen...« 222r.

[48] Pudsigt nok er også Hugos salme kompileret af bønner af Spangenberg, dels fra dele af den bøn, som Hugo selv benytter som sin første, taget fra Ehespiegel 221r, dels af en bøn Ehesp. 226v, der rummer bibelcitater Mark. 10,14 og som Sthen tidligere har oversat i tillægget i »Christelige oc vdkaarne Bøner« som den anden bøn i nr. XVIII.

Det følgende afsnit behandler forældrenes pligt til at bede for fosteret:

»Men der som vor HERre diss imellem, vden vor forseelse oc vitterlige motuillige skyld, kommer oc besøger oss met saadant Kaarss vdi vort Huss, aff sin gode Vilie oc hemelige vise Raad, at nogen Erlig Dannequinde føder it döt Foster, der icke kand komme til Daaben, da skulle wi icke fordømme det strax, eller fortuile om samme Fosters oc Barns Salighed, Besynderlige om Forældrene haffue giort, det dem bør at gjøre, som er, met deris Bøn at offre det i tide, i vor HERRIS oc hans Søns JESu Christi Almectige Hender, oc befale hannem det i sin Naades Rigdom, oc met en Hiertens Bøn altid bære det til vor HERre Christum, oc sige:« (herpå følger den side 103 citerede bøn)

Inspirationen til dette stykke kan være Ehespiegel 234r:

»Wann wir sie jm nun also auffopffern vnd zutragen, durchs gebett, vnd es sich durch Gottes verhäncknuss also zutrüge, das sie todt zur Welt geboren würden, oder sonst vnuersehener sache, ohn vnser wissentliche verwarlosunge, ohn Tauffe stürben, wolten wir darumb an Christi zusage, an vnserem gleübigen gebett, vnnd an jrer seligkeyt zweiffeln?«

Den samme tanke findes dog også kortere udtrykt 232v, l. 24 ff.: »... trüge sichs aber zu, das durch fürfallende vnuermeydliche noth (darzu die Eltern nicht wissentliche vrsache geben) die Kindlin ohn die Tauffe versterben, so soll man nicht dencken, das sie darumb ewigklich verloren sein...« En række kortere udtryk og passager kan have påvirket Sthens sproglige formulering, således »die frucht.. Gott dem Allmechtigen befohlen haben«, 232v, l. 2 f., »Warumb wolte man dann die armen Kindlin, die vnuerursachter not halben, ohn die Tauffe stürben, verdammen.« 233r, l. 44ff. Lignende, med Sthens ordvalg beslægtede passager, findes 233v, l. 24–26 og l. 29 f.

Sthen gemmer udtrykket »Christi zusage« fra Ehespiegel 234r til indledningen af næste afsnit:

»Naar saadan Bøn paa Christi Tilsagn skeer i Troen, saa taare wi slæt intet tuile, thi CHristi Haand er wforkaartit, oc tager saadanne Børn gierne an, vil vere deris Gud, Thi hand haffuer oc i sin Moders Liff verit it lidet spæt oc wfuldkommit Barn, hand vil oc gierne lade vore Børn, nyde sin hellige rene Vndfangelse oc Fødsel gaat at. Her skulle wi io vere visse paa, at CHristus visselige anammer det Barn til sig, oc det bliffuer vdi saa maade it Guds Barn, end i sin Moders Liff, Thi der staar Christi Tilsagn, huad wi beder i hans Naffn, effter Guds Vilie, skal vdi Sandhed bliffue hørt. Saa foracter wi io icke Guds Vilie, thi hand vil, at wi skulle Døbe Børnene, det ville wi oc vel gierne gjøre, om det kunde skee, Men effterdi de ere endnu wfødde, oc mand kand icke komme der til, at lade dem Døbe, oc

Christus vil alligeuel haffue dem i Himmelen, saa bære wi dem til hannem i Bønen, oc ere der viss paa, at de ere Salige, thi wi haffuer der paa GVds visse Tilsagn, som i nu haffuer hørt. Saa haffuer hand oc beuist det paa Johannem Baptistam, at hand kand vel anamme Børnene til sig, naar de ere i Moderens Liff, Thi der staar io klarlige, at Johannes vaar begaffuit met den helligAand wfød i sin Moders Liff, oc rørde sig ved Mariæ helsen, neyede oc buckede sig, som en Suend for sin Herre, der Maria oc Christus wfød kom ind til hannem. Vngdom oc Børns wforstand, kand icke forhindre Christum i sin Almectigheds gierning, oc er den hellig Aand krafftig, oc vdretter sin Hellighed ocsaa paa wfødde Børn, det samme maa wi oc see i Jeremiæ Exempel, Saa vaar den fromme Jacob GVD teckelig før hand bleff fød, Jacob dilexi etc. Roman: 9.« E 6r.

Dette afsnit kan grovt deles op i tre bestanddele, der handler om henholdsvis troen, Guds vilje og helligånden. De er overtaget fra Spangenberg og stærkt bearbejdet, og sammenstillingen er helt Sthens egen. Første del (om troen) er ganske selvstændigt formet, men der anes dog en impuls i Ehespiegel 233r, l. 10–16:

»Darnach ist das vnser Christlicher Glaube, das vnser sündtliche geburt, leben vnd sterben, Gerecht, Heylig vnd Selig gemacht werde, durch die Selige vnd Heylige geburt, leben vnd sterben, vnser Herren Jesu Christi. Geniessen wir nun seiner in dem allen, warumb solten dann die Kinder nicht seiner heyligen entpfäncknuss, in Mutter leibe geniessen, wann man sie auff seine zusagunge...«

Sammenligningen med de voksnes tro er udeladt og i stedet betones, at Kristus også har været et barn. Den næste del (om Guds vilje) er hentet fra Ehespiegel 234r forneden:

»Christus will die Kinder in Himmel haben, vnd spricht. Lasset die Kindlin zu mir kommen, dann solcher ist das Himmelreich. Das ist sein wille, so spricht er darnach. Was wir nach seinem willen bitten, soll erhöret sein. So verachten wir nun seinen willen nicht, Er will jha, man soll die Kindlin teüffen, das wolten wir gerne thun, weil sie aber noch vngeboren, vnd man sie nicht teüffen kan, so tragen wir sie jm im gebett zu vnd stellen sie nicht in Gottes heimliches gericht, sondern seind gewiss, das sie selig seind, dann wir haben des gewisse zusagunge, wie jr gehört.«

Af dette overspringes i første omgang de første sætninger, hvorved det andet bibelcitater bliver indholdt af »seine zusagunge«. To passager, der i deres oprindelse intet har med hinanden at gøre, er på denne måde meget behændigt knyttet sammen. Den første sætning: »Christus will die Kinder in Himmel haben« bliver imidlertid p.g.a. sin prægnante trøsterigdom ikke udeladt, men indføjes

efter »vnd man sie nicht teüffen kan«. Derimod udelades Mark. 10,14, da det kort forinden har været anvendt i bønnen. Sthen overtager, som det ses, den anden del temmelig ordret, hvorved ordet zusagunge bliver gentaget endnu en tredie gang. Ved denne manipulering med stikord og sammenføjninger af stof ved hjælp af forbindende udtryk opstår, mere eller mindre tilfældigt, synes det, et samlet budskab: Guds tilsagn skal som udtryk for hans vilje modtages i tro.

Den tredie del (om helligånden) udmærker sig ved større originalitet, men rammen er dog overtaget, fra 234r, l. 2 f: »Also heylyget er in Mutter leibe, den Propheten Hieremiam, vnd Johannem den Teüffer.« De to personers rækkefølge byttes om, idet vægten lægges på at skildre helligåndens virke i den ufødte Johannes. Afsnittet slutter med en kort henvisning til Rom. 9, der til gengæld er en forkortelse af forlæggets »Letztlich, zeücht S. Paulus einen spruch an, Rom. IX. auss dem Propheten Malachia am 1. Das Gott den Jacob geliebet, vnnd den Esau gehasset habe, ehe sie geboren worden...«, 233r, l. 38 ff.

De sidste fire afsnit under punkt elleve er skiftevis afhængige af Ehespiegel og selvstændige. De to første lyder:

»Naar nød er paa ferde, saa Døber Christus selff, met sin helligAand, ved Troen, Som Petrus sagde om Hedningene, som haffde anammet den helligAand, før de bleffue døbt i Cornelij Huss, Act: 10. Er det sant, Huorfaare maatte dette oc icke gielde de wfødde Børn, huilcke wi icke kunde Døbe, som wi hiertelige gerne vilde, Men bære dem til vor HERRE Christum met vor Bøn, paa hans Tilsagn.

Christus JEsus haffuer oc derfaare ladet sig bære vdi it Jomfrueligt Liff, at de wfødde Børn, som hannem tilbæris vdi Bønen, skulle vere hans Metbrødre oc Metsøstre til det euige Liff.« E 7v.

I det første afsnit er størsteparten, også den sidste sætning, taget fra 234r, l. 23–26:

»Nein trauwen, in nöten teüffet Christus selbst, mit seinem heyiligen Geyst durch den glauben, wie Petrus sagt, von den Heyden, die den heyiligen Geyst empfangen, ehe sie getaufft worden, im Hause Cornelij, Actor. X. Ist das war, warumb solte es nicht auch gelten, den vngeborenen Kindlin, die wir Christo durchs gebett zutragen...«

Resten er måske lånt fra den allerede én gang benyttede passage om Guds vilje »...das wolten wir gerne thun, weil sie aber noch vngeboren, vnd man sie nicht teüffen kan...«

Det næste korte afsnit har næppe funktion af bindeled mellem det foregående og efterfølgende afsnit, men skal snarere være en slags klimaks i fremstillingen. Forlæg har ikke kunnet påvises.

Hidtil har vægten stort set ligget på omtalen af dødfødte børn, men de følgende linier beskæftiger sig med de levendefødte, der dør inden dåben:

»De Børn som Pharao lod druckne, før de bleffue ote dage gamle, at de kunde anamme Omskærelsen, de vaare io saa hellige Martyrer faar Gud, som de andre, der bleffue drucknede, siden de vaare Omskaarne. Der døde mange Børn vdi det gamle Testamente, før de bleffue ote dage gamle, oc bleffue derfaare icke Omskaarne, huo ville derfor tuile om deris Salighed? Lige saa haffuer det sig oc met de wdøbte Børn, der enten fødte døde, Eller dør hen, før de bliffuer døbte. Det samme maa wi oc bekiende, om de Børn der Herodes lod myrde for Christi skyld, thi vden tuil vaar der mange aff dem nyfødde, oc derfor endnu Womskarne, skulde de derfaare vere fortabte? Det er langt fra.« E 8r.

En del af stoffet er fra 234r, l. 34–38:

»Nein trauwen, die Knäblin, so König Pharao erseüffen liess, für dem achten tage, ehe sie beschnitten wurden, seind jha so heylige Martyrer, als die hernach nach der Bescheidung erseüfft worden, vnd das muss man auch bekennen, von den Kindern, die Herodes liess tödten, vmb Christi willen.«

Ind i denne passage er skudt et par sætninger fra et afsnit 233r, l. 19–25, der indledes »Fürs dritte, so war im alten Testament...« De relevante linier lyder:

»Nun seind freylich vil Kinder, wie auch jetzt wol geschicht, jhe gestorben, dann sie acht tage alt worden. Solten die alle verloren sein? Seind sie aber nicht verloren, so werden je vnsere Kinder auch nicht verdampt sein, die da sterben vor der geburt...oder sonst... ohn die Tauffe sterben.«

Hermed synes forlægget at slippe op, og Sthen afrunder punkt elleve med et selvstændigt afsnit, der dels er en rekapitulering af de netop fremsatte tanker, dels i korthed genoptager og afslutter et yndet tema: det glædelige og trøsterige gensyn på dommedag.

Det er forståeligt, om et kompilatorisk arbejde som punkt elleve ikke udmærker sig ved ørneflugt og åndens sus. Det er håndværk, og som sådan habilt og hæderligt. For nogle passagers vedkommende er der tale om en næsten ordret overtagelse. Om største-

parten af stoffet gælder imidlertid, at det er blevet til under inspiration af den halve snes folieblade i Ehespiegel, hvor Spangenberg har behandlet problemerne omkring de uødte børns død. Sthens benyttelse af forlægget indskrænker sig sandsynligvis til, at han i Ehespiegel har understreget visse stikord og sætninger, som er blevet udgangspunkter, der har inspireret dispositionen i hans egen fremstilling.

Under gennemgangen af forlæg til Trøsteskriftet er hovedvægten blevet lagt på at demonstrere Sthens arbejdsmetode, fordi stoffet stærkt indbyder hertil. Vi har set, hvordan han ganske overtager Walthers disposition og arbejder videre herpå. Kun i det afsluttende punkt elleve disponerer han selvstændigt et forhåndenværende materiale, men uden synderligt held. Det mest interessante i Trøsteskriftet med henblik på Sthens indsats forbliver de selvstændige indskud, som er foretaget i Walthers tekst. Man kan undre sig over, at han i så høj grad er tyet til forlæg, da han netop er bedst, når han frigør sig herfor. Måske har han manglet evnen til at overskue et emne, til at disponere sit stof. Hans styrke ligger i detaljen.

I det sidste ville Ernst Frandsen kunne erklære sig enig. Han fremhæver Sthens brug af eksempler fra det daglige liv, tidsbilleder, hvoraf han giver flere end sine samtidige standsfæller[49]. Selv om to af de Sthencitater, hvormed Frandsen understøtter denne vurdering, er overtaget fra Walther og Spangenberg, har Frandsen utvivlsomt ret. Sthens forkærlighed for at udtrykke sig i billeder er ikke til at tage fejl af. Den pågående håndgribelighed i billedsproget demonstrerer Frandsen videre[50] ved at citere bl.a. to steder fra Trøsteskriftet, begge Sthens selvstændigt udformede billeder.

Derimod er denne undersøgelse kommet til et andet resultat end Frandsen hvad angår disponeringen af emnet. Frandsen skriver således om Trøsteskriftet, at Sthen er omhyggelig med ordningen af stoffet[51]. Uden nogen mistanke om forlæg hedder det videre, at reglerne for stofdelingen er betinget i emnet selv og ikke af noget i forvejen givet skema[52]. Hertil kan vi kun svare, at Sthen i alt fald endnu i 1581 ikke var nået frem til selv at kunne disponere sit stof. Frandsen har ladet sig rive med af Sthens dagbogsopteg-

[49] Ernst Frandsen 28.

[50] Idem 34.

[51] Idem 20.

[52] Idem 21.

nelser fra 1588, hvor Sthen netop lidenskabeligt eksperimenterer med opbygningen af en god prædiken og de ingredienser, som den bør rumme. Men herfra kan han ikke drage slutninger til Sthens formåen i 1581. Hvad Frandsen heller ikke har kunnet vide er, at Sthen ikke har været helt så slem til citatbroderi og ophobning af skriftsteder, som det fremgår af et meget langt, vidtløftigt argumenterende eksempel under gennemgangen af Sthens stil [53]. Dette afsnit er nemlig i sin helhed overtaget fra Walther.

Det har kort, note 25 og 43, været bemærket, hvorledes fundet af »Trost der Eltern«, ved at stille Sthens personlige indskud i relief, indirekte afdækker visse biografiske oplysninger om Sthens forældre og fastslår hans forfatterskab til den anonyme ordsprogssamling »Problemata et Proverbia moralia 1611«. Endnu en biografisk oplysning lader sig udlede ved en sammenligning med Walthers skrift. Vi har set, hvor tæt Sthen holder sig til dette forlæg. Titelbladets angivelse af bogens titel og motto er således kopieret af. Men også forfatternavnet har forlæg i det tyske trøsteskrift. Walther kalder sig »Georgius Walther M. Prediger zu Hall in Sachssen«. På Trøsteskriftets titelblad står »Hans Christenssøn Sthenius R. Predicker vdi Helsingør«.

Det interessante spørgsmål er nu, hvorledes Sthen har opfattet bogstavet »M« i Walthers selvbenævnelse: om det har været en titel, dvs. forkortelse for magister, eller det har betegnet Walthers fødested. Umiddelbart skulle man tro, at det sidste var tilfældet. Sthen skriver R. for Roskilde, hvor Walther skriver M. Men i »Christelige oc vdkaarne Bøner« opgiver Sthen i sit tillæg den VIII. bøn som forfattet af »M: Georgius Valther«, dvs. der har Sthen tydet »M« som magister. Når Sthen i øvrigt kopierer Walther, hvorfor er han så beskedent veget tilbage for at kalde sig magister i lighed med Walther, hvis Sthen vitterligt den 21. februar 1581 var indehaver af denne titel. Som underskrift til Trøsteskriftets forord skriver Sthen sig atter på denne dato uden titel: »Eders F: villige Hans Christenssøn Sthenius R«, hvilket igen er i overensstemmelse med forlæggets »E. E. W. Vntertheniger vnd williger Diener Georgius Walther M«.

Grunden til så stærkt at gøre opmærksom på den manglende magistertitel er, at H. F. Rørdam i 1882 slog fast, at Sthen var blevet magister allerede i året 1580 [54]. Alle senere biografer hen-

[53] Idem 23 f.

[54] H. F. Rørdam: »Lærere og Præster i Helsingør fra Reformationen til 1617«,

fører derfor på Rørdams autoritet Sthens magisterpromotion til dette år.

At Sthen skulle have glemt at gøre opmærksom på sin nyerhvervede titel ved udgivelsen af Trøsteskriftet forekommer udelukket, når man betænker, hvor stærkt hans forlæg tilskynder ham til at gøre brug heraf. Heller ikke på titelbladet til »Lyckens Hiul. .«, der også udkom i 1581, kalder Sthen sig magister. Det skyldes ikke falsk beskedenhed. I de senere skrifter, »Saligheds Vey 1584«, »Geistlig Hussraad 1592«, nyudgaven af »Christelige oc vdkaarne Bøner 1594« og »En Ligpredicken 1603« findes magistertitlen enten på titelbladet eller efter forordet eller begge steder. Sthen er altså blevet magister engang efter den 21. februar 1581[55]!

II.

Selv om det lykkes at argumentere plausibelt for eksistensen af forlæg til et skrift, er det et stort spørgsmål, om man nogensinde kan få sådanne hypoteser bekræftet. Der er ingen garanti for, at det forlæg, som man søger, stadig eksisterer. For adskillige 1500-tals tryk gælder, at ikke et eneste eksemplar er blevet bevaret for eftertiden. Det er således ikke, trods ihærdig søgen, lykkedes at finde noget forlæg til det skrift, som i det følgende skal omtales.

Kirkehist. Saml. 3. rk. 4. bd., 314 og 326. Rørdam antager, at P. V. Jacobsen (»Bidrag til Danmarks personal- og tidshistorie i det 16. årh.«, Hist. Tidsskr. V., 1844, s. 528) har fejlet ved at angive årstallet 1581. Jacobsen støtter sig til en anmærkning i Helsingørs kæmnerregnskaber for året 1581 om at Sthen og latinskolens rektor Albret Hansen blev »vocerede« til København, »promoverede« og fik »gradum magisterii«, hvorfor byen skænkede dem tilsammen 3 rosenobler. Dette finder Rørdam strider mod en passus i Helsingørs rådstuebog for den 23. januar 1581, hvor rektoren allerede kaldes »M. Albret Skolemester«. Rørdam gør endvidere opmærksom på, at den nævnte anmærkning i kæmnerregnskabet har en overskrift, der viser, at der er tale om efterbetaling for året 1580.

[55] Hvad Trøsteskriftet allerede har fortalt os, bekræftes ved en undersøgelse af det helsingørske kæmnerregnskab, der tydeligt giver Jacobsen medhold. Den relevante passus lyder: »Item nu thette Aar 81 bleff her hannis Christenssen Capellan Albritt hannssenn skolemester vocerit till Kiøbenhaffn. Oc ther Bleffue promouerede oc finge gradum magisterij Tha effter Borgemesters oc Raadtz her samme stedtz befalling er thennom forerid aff Byes penge baade meth 3 Rossen Nobbell som Jeg thennom gaff oc antuordett beregnid huer Rossen nobbell till 4 gamle daller facit 24 Mark«.

Ikke desto mindre kan der anføres en række argumenter for, at forlæg har været anvendt.

I 1592 udsendte Sthen fra Malmø som en nytårshilsen sin »Geistlig Hussraad« der er en udlægning af psalme 128. Som anden del af denne udgivelse var tilføjet en 42 blade stor traktat med titlen:

En god forfaren Persons trohiertige Formaning oc Sendebreff, til en fin vng person, som hannem tillydendis vaar, oc Blodforuant, der sig for Armod skyld haffde giffuet fra Skolen til Hofftieniste.

I huilcken Scriffth vnge Personer finder megen smuck Vnderuisning oc Beretning, huorledis en Suend oc Tienere skal forholde sig i sin tieniste, hos erlige fromme fremmede Folck, at hand der aff kand haffue fordring, ære oc loff. 1592.

Som det fremgår af titlen, er Sendebrevet stilet til en af forfatterens nære slægtninge. Men forventninger om ved læsning af skriftet at få visse oplysninger om Sthens familiære forhold, hans afstamning og slægt, hvorom vi intet ved, indfries ikke. Hvor i landet denne slægtning har opholdt sig, eller hvem han er, afsløres ikke med ét ord. Om relationen til forfatteren gives kun få oplysninger ud over titelbladets. Han kaldes kære frænde N 2v og 4v, og i forordet N 4r hedder det: »Der som din kiære Fader leffuede end nu, da vilde ieg befale hannem denne Sag, men effterdi hand er vandrit her fra effter GVds vilie, oc haffuer sagt denne Verden gode Nat, Da maa ieg her vdi, som din næste Foruant, om ieg icke kand met Penninge oc Gods, dog met gode raad komme dig til hielp, oc beuise min elskelighed oc gode vilie imod dig.«

Brevskriverens uformuenhed, der gør ham ude af stand til at bistå en nær slægtning økonomisk, svarer ikke særlig godt til det billede, som kirkeregnskaber og rådhusarkiver tegner af Sthen som en særdeles driftig og kapitalstærk borger på det pågældende tidspunkt, da han var provst i Malmø[56].

Også andre træk i Sendebrevet virker påfaldende. De tolv regler, der udgør brevets indhold og som foreskrives den fine unge person som nyttige til liv og sjæl, til ære og gods, er en generel vejledning for tyende angående forholdet til deres herskab. Men de råd, som den unge mands situation opfordrede til, kunne sikkert formuleres meget mere konkret. Der er således så godt som ingen omtale af de specielle forhold, der måtte eksistere ved tjeneste i kongens hof.

[56] Lauritz Weibull: »Anteckningar om salmförfattaren Hans Christensen Sthen i Malmö«, Skånska samlingar, 1894–1895, IV,2 side 34 f.

Det er uden tvivl en iagttagelse af denne mærkværdighed, der får C. J. Brandt til modererende at forklare titelbladets »hofftjeniste« som et arbejde »ikke just hos kongen, men hos en eller anden herremand« [57]. Sendebrevets almene indhold og dets mangel på konkrete oplysninger taler stærkt for, at hele situationen omkring den fine unge persons genvordigheder er fingeret og et pædagogisk virkemiddel som ramme omkring nogle vejledninger til tyende. Den dårlige overensstemmelse mellem titelbladet og brevets indhold gør det yderligere berettiget at spørge, om ikke vi her står overfor et kompilatorisk arbejde? Og i bekræftende fald: hvilken andel har Sthen heri?

Det er påfaldende – omend det ikke er faldet den tidligere forskning for brystet, – at skriftets titelblad ikke nævner nogen forfatter; Sendebrevet er strengt taget anonymt. Når man alligevel altid har betragtet Sthen som forfatter, skyldes det vel dels, at brevet udgør anden del af »Geistlig Hussraad«, dels at det i dettes forord hedder, D v: »Denne samme lille Scrifft oc Bog, sampt en anden liden Formanings Epistel oc Sendebreff som der hos Prentit er, om en Christelig oc from Tieneris embede, mod sit Herskaff, Hosbonde oc Herre, haffuer ieg ladit vnder Eders E. W. F. naffn vdga. . . .« Efter Sendebrevets afslutning følger et latinsk digt med Sthens navn figurerende i overskriften »Symbolum Sthenij. TRANSITVS CELER EST ET AVOLAMVS«. Dets emne, livets forgængelighed, har intet med Sendebrevet i dets nuværende skikkelse at gøre. Digtet er ikke af Sthen; under det står initialerne N. N. M. V. H., som det ikke er lykkedes at dechifrere. Man har ikke hidtil gjort sig tilstrækkelig klart, at de grunde, man har haft til at tilskrive Sthen forfatterskabet, beror på Sendebrevets omgivelser, ikke på skriftets egne oplysninger. Som afsluttende underskrift efter brevet står blot: »Datum, & c. n.n. manu propria. Ende paa denne Epistel«. I den citerede foromtale af brevet i forordet til »Geistlig Hussraad« kalder Sthen sig heller ikke forfatter, men kun udgiver.

Opbygningen af Sendebrevet er forskellig fra de tidligere skrifter, i øvrigt også den senere ligprædikens. Dette kan meget vel forklares med en henvisning til indholdets karakter, som udmærket kommer til udtryk gennem den anvendte disposition; Ernst Frandsen drager da heller ikke andre konsekvenser deraf, end at Sthen ikke slår sig til ro i en bestemt form [58]. Man kunne imidlertid også stille det

[57] C. J. Brandts biografi 57.

[58] Ernst Frandsen 22.

nærliggende spørgsmål, om ikke strukturen i Sendebrevet – en ledet disposition med 12 forskrifter, som adressaten skal have for øje – snarere er udtryk for bundethed til et forlæg end for fri eksperimenteren. Det forekommer mærkeligt, at Sthen efter den katekiserende udlægningsform i »Saligheds Vey 1584« og samtidig med den ret udviklede struktur i »Geistlig Hussraad« uden påvirkning fra et tilsvarende disponeret forlæg skulle slå sig til tåls med den primitive opregning af forskrifter, hvor hvert punkt uden syn-derlig digterisk fornemmelse indledes med det monotone »Den Første Regel«, »Den Anden Regel« osv.

I Sthens besiddelse fandtes et værk af den italienske humanist Markus Antonius Coccius Sabellicus, »Exemplorum libri decem, Strassburg 1511«[59], erhvervet af Sthen i 1570'erne. Den 3. bogs 8. kapitel rummer en række eksempler under overskriften »De fide & charitate seruorum erga dominos«, altså netop stof, som Sthen havde kunnet anvende som illustrerende eksempler i Sendebrevet. Når han dog ikke gør brug af dem på dette sted[60], er forklaringen sagtens den, at han har haft et forlæg til Sendebrevet, indeholdende det fornødne eksempelmateriale.

Mistanken om forlæg bestyrkes ved tydelige spor af tysk påvirkning. Dette fornemmes allerede i skriftets karakter af sendebrev. Medens denne genre kun i ringe grad slog an herhjemme, havde den fra Luthers dage en sikker placering i tysk tradition og blev, efter de samtidige bogmesse-kataloger at dømme, meget yndet i århundredets anden halvdel, f.eks. i polemisk sammenhæng. Der er senere tyske eksempler på, at sendebrevs-genren netop har behandlet emnet hoftjeneste, og i en form, der påfaldende minder om vort Sendebrev[61].

Påvisning af germanismer i Sthens sprog kan foretages allerede på Sendebrevets titelblad, i udtrykket »trohiertige Formaning«. »Christliche, trewhertzige Erinnerung, vermahnung vnd warnung...« lyder således titlen på et skrift af Jacob Andreae, Tübingen 1588[62].

[59] O. Walde i Nord.Tidsskr. f. Bok- och Biblioteksväsen, 1938, 72. Sthens eksemplar af værket findes i den De la Gardieske Samling, Upsala.

[60] I forordet til »Lyckens Hiul«, dateret 30. nov. 1579 citerer Sthen en passage fra samlingens 7. bogs 8. kapitel.

[61] »Der Character eines Christen und ehrlichen Manns bey Hofe. In dem Schreiben des Herrn von * * an seinen jungen Vetter, 1751«. Dette sendebrev, ligeledes anonymt og fingeret, er forfattet af Friderich Carls von Moser. Gesammelte moralische und politische Schriften, 1. bd., 1766, 1 ff.

[62] Bogmesse-katalog bd. II, nr. 11, E 2v. Også von Moser har affattet en »Treuerziges Schreiben...«, der ligeledes findes i 1. bd. 1766, s. 503 ff.

Og et andet skrift, tilmed et sendebrev, hedder »Christlicher Sendbrieff an einen Ersamen Wolweisen Rhat, der vralten löblichen freien Reichstadt Cöln, welcher hiemit treuhertzig vermanet. . Heidelberg 1583[63]. Ligeså er titelbladets »Blodforuant, der sig. .« både hvad angår substantivet og det refleksive pronomens fremskudte plads taget fra tysk.

Bag store dele af skriftet spores tyske forlæg. Det gælder f.eks. i tautologierne »betencke oc forsæt« N 2v, »Steg oc Vildbrad« S r, »banden oc fluchen« Rv. Hovedverbet er anbragt til sidst i sætningen »Men effterdi det kand icke andit vere« N 3r. En germanisme skjuler sig bag verbet i en skildring af tjeneren, der forlader pladsen i utide, men »maa siden tage en Herre an, huordan hand kand bekommen« S v. I sætningen »at du effter din Herris beförderung begiffuer dig til den fortagne Tieniste« er substantivet sandsynligvis en overtagelse af det nedertyske bevorderinge, dvs. Aufforderung[64]. Adjektivet volder større kvaler. Det kan ikke være det danske fortagen, der betyder: fortrukken, egensindig, sær eller heftig[65]. Det nedertyske vortagen af vortên, dvs. wegziehen, entfernen og den deraf afledede betydning hinhalten, verziehen[66] giver kun mening, hvis ordet er fejlskrevet perf. part. for præs. part., således at tjenesten karakteriseres som forsinkende for den unge mands studium. En rimeligere forklaring er dog nok, at et tysk forlæg har brugt verbet vornehmen i betydningen begynde[67], selv om dette verbum sædvanligvis oversættes foretage[68]. Som et særlig tydeligt eksempel på tyske reminiscenser skal citeres en passage fra Den Siette Regel (om tjenstivrigheid): »Saadanne Bugtienere (Bauchdiener) de ville haffue en herlig Disk (Tisch), de ville vere vel fylt, de ville haffue deris Slopdrunck (Schlaftrunk), Naar de ligger i Sengen om Morgen, da tencker de før paa den Suppe oc Frostycke (Frühstück), end paa deris Arbeid, Summa, huo som icke aff GVds fryct, eller for Guds Naffns oc Ære skyld, gjør huad ræt er, den holder ingen Farffue (Farbe halten).« P 5v. Den Tredie Regel beretter en anekdote om et sendebud, der forretter sit ærinde:

[63] Bogmesse-katalog bd. I, nr. 13, C 3r.

[64] Schiller u. Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch I, 310.

[65] Kalkar I, 719.

[66] Schiller u. Lübben V, 472.

[67] Grimm: Deutsches Wörterbuch XII, Abt. 2, sp. 1357.

[68] Kalkar I, 621. Jfr. V, 274.

»...det gelinger (gelingt) hannem vel, Der hand nu kom til Huss (nach Hause), oc berette hans Handel, rosedo oc sin klogskab megit, siger Førsten til hannem, at hand er paa denne tid vel tilfredz men (doch) Sagen er vel forrettit, Alligeuel ville hand her hos haffue hannem vndersagt (untergesagt) oc atuarit...« O 3r.

To gange forekommer usminkede tyske udtryk. I det ene tilfælde fortælles en anekdote om tjeneren, der sagde til sin herre, som sandt var, at hans hustru var en forgiftig hore. »Junckeren bleff vred, greb til sit Verge, oc sagde: Das dich potz Marter vnd Element rüire, du heiloser Schelm, troer du at min Adelige Ære, Skiold oc Hielm henger ved min Frues Skørtedug, huilcken mine Forældre haffuer erlanget, met Gods oc Blod, Jeg skulle saa Mustre dig vd met rette, at Hunde skulle licke dit Blod« R 3r[69]. Sthen har antagelig bibeholdt forlæggets udbrud på tysk for at karakterisere krigsknægtetypen. Anden gang optræder et tysk ordsprog i teksten: »Drunkenheit bringt Hertzenleid«, men den eneste reaktion herpå hos Ernst Frandsen er en bemærkning om, at ikke blot danske, men også fremmede ordsprog forekommer[70]. Blandt den øvrige halve snes ordsprog, hvoraf størsteparten genfindes hos Laale og Peder Syv, må ét påkalde sig opmærksomheden, »det gamle Ordsprock, Huo der tien, hand tien« Q 2r. Det optræder ikke i danske ordsprogssamlinger, men kendes på tysk: »wer do dient, der dient«[71]. Da det citeres anden gang, har Sthen givet det et mere dansk præg:[72] »Huo der skal tiene, hand maa tiene«[72] S 2r. Blandt bibelcitaterne, hvoraf størsteparten er overensstemmende med Chr. d. III's bibeloversættelse 1550, findes enkelte afvigere, der kunne tænkes hentet fra et tysk forlæg. 1. Sam. 14,7 citeres med verbet til sidst: »Da sagde hans Vaabendrager til hannem, Giør alt, huad i dit Hierte er...« P 3v, men Chr. d. III. har »...Giør alt det som er i dit hierte.« Sirach 1,13 lyder: »Huo der frycter HERren, den skal det gaa vel« N 5r, hvortil svarer »Wer den Herren fürchtet, dem wirdts wol gehen«, medens Chr. d. III. har »Huo som frycter Herren, hannem skal det gaa vel«. Matth. 8,9b lyder: »Jeg haffuer Suende vnder mig, naar ieg siger til en, Gack hen, saa gaar hand, oc til en anden, Kom her, saa kommer hand« O 2r. Hertil svarer »vnd habe vnter mir Kriegsknechte, Noch wenn

[69] Ernst Frandsen 27.

[70] Idem 35.

[71] Grimm II, sp. 1108.

[72] jfr. oversættelsen af »clarificirten leibe« side 83.

ich sage zu einem: Gehe hin, so gehet er. Vnd zum andern, komm her! so kompt er«, medens Chr. d. III. oversætter kendeligt anderledes: »Oc ieg haffuer Stridsmend vnder mig, Naar som ieg alligeuel siger til den ene, Gack hen, saa gaar hand. Oc til den anden Kom hid, saa kommer hand.«

Disse eksempler skulle være tilstrækkelige til at opretholde en kvalificeret mistanke om tysk forlæg til Sendebrevet. Men som det allerede til indledning blev indrømmet, synes det ikke muligt i dag at tilvejebringe dette. Og det til trods for, at vi sandsynligvis kender årstallet for et tysk forlægs fremkomst!

Det er blevet antydnet et par gange, at Sendebrevet mangler enhver hentydning til lokale danske forhold. Derimod findes der en lille, typisk nok tysk anekdote, som her skal bringes i sin helhed, da den ikke er uvæsentlig i denne sammenhæng.

»For en fem eller sex oc fyrrethue Aar siden, vilde Hertug Mauritz aff Sachsen, beskue den Tyrckeske Leyer vdi Ungeren, Men de Tyrcker komme hastelige paa hannem, Oc der som en aff hans Tienere, ved naffn Abel Ribisch, haffde icke beskyttit hannem, Da haffde denne fromme Første bleffuit paa Plätzen, eller bleffuit fangen aff de Tyrcker, Men denne fromme tro Tienere lod sit Liff for sin Herre, huileket er hannem en euig berømmelse hos alle hans effterkommere.« P 3v.

Den episode, der hentydes til, fandt sted under et udfald mod tyrkerne ved byen Pest søndag den 1. oktober 1542[73]. Når Sendebrevets anekdote er blevet udformet femogfyrre eller seksogfyrre år senere, kommer vi til årstallet 1587 eller 1588. Det fremgår foruden af anekdoten i øvrigt også af Sendebrevets titelblad, at forlægget er blevet til noget inden udgivelsen i 1592. I titlens første halvdel er verbet anvendt i fortid, i anden halvdel derimod bruges præsens for at understrege Sendebrevets stadige aktualitet. Sthen har sandsynligvis redigeret skriftet engang i slutningen af 1591. Forordet til »Geistlig Hussraad« er dateret 1. Januar 1592, hvad der dog sikkert er et postdatum, da skriftet er tænkt som en nytårs-gave. I forlængelse af forordet findes D 5v et latinsk epigram om krig og fred, dateret den 25. november, hvilket er Sthens fødsels-

[73] Georg Voigt: Moritz von Sachsen 1541–1547, Leipzig 1876, 46 f. Voigt anfører en række tyske kilder, der beretter om denne episode, men det er ikke fra nogen af dem, at forfatteren til Sendebrevets forlæg har sin anekdote. Det kan ses af, at ingen kender den trofaste tjener under fornavnet Abel, men kalder ham ved så forskellige navne som Sebastian, Bartholomæus, Ernst og Johannes. Det er således ikke muligt ad denne vej at indkredse Sthens forlæg.

dag, formodentlig i året 1591. Dette fødselsdagsdigt er sikkert den sidst tilblivne del af bogen. De to skrifers endelige udformning har fundet sted i tiden umiddelbart forud herfor.

Trods titelbladets »Hofftieniste« er det måske kun den mindste del af forlægget, der skal søges blandt tidens mange bøger om hofliv. Inspirerende for denne genre var vel Eneas Silvius', den senere Pius den Andens traktat »De curialium miseria«, der i slutningen af det 15. årh. blev oversat til tysk af Wilh. von Hirnkofen under titlen »Von Armut, Unru vnd Trübsal der Hofleut und Hof-sitten« og Baldassare Castigliones epokeskabende »Il Cortegiano 1528«, der forelå oversat til tysk i 1560 og atter i ny oversættelse 1593 under titlen »Der Hofmann«. Sammenbundet med den sidste udkom »Der Hofleut Wecker 1593« med regler for hvorledes en hofmand skal forholde sig i forskellige situationer. Georg Lauterbecks store folieværk »Regentenbuch 1579«, indeholder s. 422 ff. en lille afsluttende traktat »Vom Hofleben, Kurtzer bericht, auss welchem, so einer an Königen, Fürsten, Graffen, oder sonst Herrn Höfen, für einen Raht, Diener, oder sonst sich wil gebrauchen lassen, zu ersehen hat, wie er in allem Thun, damit er Ehr, Lob, Rhum, darinne erlangen möge, zuhalten habe. .« Lauterbeck har heri »den jenigen so sich gen Hof begeben wollen, schlecht etliche kurtze Regeln fürgeschrieben. .« Men selv om mange af hans gode råd fortæller den samme livsvisdom som Sendebrevets, er der dog ikke tale om afhængighed. Afsnittene i Lauterbecks traktat er i øvrigt inddelt efter situationer, ikke efter dyder som i Sendebrevet. Sthen har sandsynligvis kendt et tysk sendebrev om hofliv. Dets titel kan have været identisk med første halvdel af Sendebrevets. Spor af dette forlæg kan findes i Sendebrevets indledende redegørelse for den unge mands situation og i en bemærkning under Den Første Regel, N 5r, om at han nu er blevet en Politicus og et verdensmenneske. Endvidere kunne man, men med meget stort forbehold, gætte på, at det afsluttende latinske digt om livets forgængelighed var taget fra dette forlæg. I så fald kunne initialerne N.N.M.V.H. lede på sporet af dets forfatter. Digtets skepsis overfor menneskelivets vilkår kunne tænkes at gå godt i spand med en »forfaren« hofmands? »trohiertige« skildring af skyggesiderne ved hoflivet. Dette ukendte tyske sendebrev kan have været kilden til et notat i en håndskreven eksempelsamling af Sthen, der nu findes på Stadtbibliothek Stralsund. Denne samling er sandsynligvis blevet til nogenlunde samtidig med Sendebrevet. Blad 5v hedder det under

overskriften *Patientia Iniuriarum*: »Om den gamle hofftiener der bleff tilspurt, huorledis hand kunde hielpe sig saa lenge til hoffue? Responsio. Iniurias accipiendo et insuper gratias agendo[74]«. Vi kan imidlertid kun gisne om, hvad dette postulerede skrift har rummet ud over, at det har inspireret Sthen til at bruge sendebrevsformen. Måske er en del af de lærde klassiske citater hentet fra denne kilde?

Hovedforlægget til Sendebrevet har haft et helt andet tema: hvorledes tyende bør forholde sig til deres husbonde. Dette forlægs titel finder vi måske reminiscenser af i anden halvdel af Sendebrevets titel. Dette ligeledes tyske skrift er forlæg for adskillige af de tolv regler. Et tredje bidrag til Sendebrevet er leveret af Sthen selv, dels i større selvstændige afsnit, dels i mindre indskudte bemærkninger, der skal give illusionen om et brev til en konkret person og udglatte modsætningen mellem de to tyske forlæg. Der skal i det følgende redegøres for, hvilke kriterier, der er anvendt ved kildesondringen.

Det blev side 112 nævnt, at de tolv forskrifter intet beretter om hoflivet, hvad man dog kunne have forventet ud fra titelbladet. Den bedste forklaring på den manglende sammenhæng synes at være en kompilering af to skrifter som de netop skitserede. Sthen har også fornemmet modsætningen og gør sig de hæderligste anstrengelser for at harmonisere de to bestanddele. Fem forskellige steder indfletter han i tyende-forlægget citater, om hvilke det let henkastet bemærkes, at dem kender den belæste unge mand naturligvis: »Syrach denne GVds Mand siger vdi det 1. capit. som du selff vel haffuer læst« N 5r, »effterdi du haffuer oc Studerit in Terentio, da vedst du at. .« Q 4v, »Jeg vil suare dig met dette almindelige Disticho, huileket dig selff er bekynt. .« N 6r, »Du vedst huad Philippus Melanthon siger. .« S 5r, »Denne Quindfolcks Fiende der Archelai Hunde reffue ihiel, Du vedst vel huem ieg mener[75], han siger saa. .« O 2r. De fem citater optræder i første, anden, tredje, syvende og tolvte regel. Men Sthens opmærksomhed har undgået en enkelt passage i tyende-forlægget til Den Ellefte Regel, og der ved røbes stoffets sammensatte karakter: »Der som du haffuer gaait til Skole, oc hørt noget in Grammatica, da vedst du at ingen Regel

[74] En større artikel om dette ikke tidligere undersøgte håndskrift er under udarbejdelse.

[75] Der sigtes til Euripides. (Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Elfter Halbband, Stuttgart 1907, sp. 1246).

er saa sterck oc fast, at hand io oc haffuer sin Exceptionem oc Vndertegt« S 3r. Den indledende betingelseskonjunktion står i skarpeste modsætning til Sthens egen understregning af den unge mands belæsthed.

En sammenligning mellem »Geistlig Hussraad« og Sendebrevet bringer for dagen, at Euripides og Terent er nævnt begge steder og på en sådan måde, at den citerende begge steder må være en og samme person, in casu Sthen. Det første sted, G 2r, skildres en dydig kvinde som mandens største gave, »huilcket den Hedning Euripides end ocsaa kunde forstaa sig paa, alligeuel at hand vaar Quindfolck i sin Scrifft icke ret gunstig«; i Sendebrevet kaldes Euripides i Den Tredie Regel »Denne Quindfolcks Fiende«. I »Geistlig Hussraad« I v henvises til Terents komedie »Andria«: »som den gamle Simo siger hos Terentium. Omnes omnia bona dicere, & laudare fortunas meas«. I Sendebrevets syvende regel bemærkes om den samme komedie, at »den gamle Simo loffuer tuende dyder hos sin Tienere Sosia. Det ene er Troskaff, det andet Taffshed«.

I Den Tredie Regel omtales »den Skelfføyet Menander« og »den Skallede Poet Æschylus«. Denne forkærlighed for adjektivet træffes også i »Geistlig Hussraad«: »den vise Mand Syrach« A 3r og »den Edel Romerske Quinde Cornelia Graccha« G 3v. Aiskylos introduceres i øvrigt af den fortælle glade Sthen ved en ganske irrelevant anekdote, hvad der medfører, at sætningskonstruktionen brækkes i stykker på den karakteristiske måde, som er demonstreret i afsnittet om Trøsteskriftet [76]. For at redde forståelsen må substantivet genoptages: »Til det Tredie, Effterdi denne Skallede Poet Æschylus, huilcken der scriffues om, at en ørn en gang lod falde en Snecke eller Snegellus, paa hans bare oc skallede Hoffuet, at hand kunde brecke hende der met sønder, samme Poet hand siger. . « O r. Måske har et forlæg leveret citatet, medens Sthen tilkommer æren for at have sprængt syntaksen.

Efter disse indledende undersøgelser, der har vist spor af Sthens redaktionelle indsats i første, anden, tredie, syvende og tolvte regel, medens der er konstateret forlæg i ellefte regel, er der skabt et udgangs- og støttepunkt for en videre analyse.

Den Første Regel (om guds frygt) efterfølges af en regel om kaldstroskab. Denne fremskudte placering understreger det verdslige tjenerkalds betydning og fortæller, at forfatteren må være lutheraner.

[76] Side 89 forneden og 101 midten og de tilsvarende noter 22 og 44.

Det tyder da også på, at Sthen nogenlunde selvstændigt har udformet begge regler. Guds frygt er knyttet sammen med læsning i biblen ligesom tilfældet er i forordet til »En liden Haandbog 1578« A v og B v. Begge regler kan opfattes som Sthens forsøg på at binde de to tyske forlæg sammen. Derfor omtales den unge mands belæsthed flittigt, men dette træk parres allerede i Den Anden Regel sammen med de vilkår, som en stalddreng og husknægt må tåle. Overgangen bliver derved umærkelig, men modsætningen ses dog, når man husker på at den unge mand i Den Første Regel tituleredes en politicus og verdensmenneske. Et karakteristisk eksempel skal gives fra hver af reglerne:

»Ah min Søn, Du est alligeuel en Christen, Du tencker alligeuel at du ville bliffue salig, Her til er din Bibel dig god, Derfaare naar du haffuer tid oc stunder, saa læss flitigt i den oc andre gode Bøger, Læss oc gierne smucke nyttige Historier, Oc see til at du icke slæt vdsueder oc glemmer dit Latineske Sprock, det lader megit fint oc vel, naar mand kand forstaa, huad smucke fine Lærde Mend, oc forstandige Folck taler met hin anden i fremmet Sprock, oc side icke som en Fisk oc Dumme iblant andre.« N 5r.

»See, huad hielper mig nu min Studering, min Musica, min flid oc wmage, min vidskab vdi det Latiniske Sprock, Nu maa ieg vere en Stalddreng, Nu maa ieg vere en Husknecht, en Kiøbsuend, en Handuerckskarl, en Scriffuere, etc. Nu maa ieg giøre det oc det, Her til haffde ieg vel lættelige kunde kommet, ieg haffde icke hafft behoff at lidet saa megit ont i Skolen, saa mange Tager, saa mange Limmeslag, Kuld oc Frost, etc. Som ieg haffuer i mange Aar vdstaait oc ledit«. N 5v.

Den Tredie Regel (om lydlighed) O r rummer som nævnt en række selvstændige passager, men indflettet mellem bibelcitater, der er farvet af den tyske oversættelse og i selskab med den side 116 øverst citerede tyske fortælling.

Den Fierde Regel (om ærbødighed) O 4r har måske et tysk forlæg, men i så fald er det blevet bearbejdet og udvidet med to indskud fra Sthens hånd. Det ene er et længere latinsk Luthercitater uden oversættelse, afsluttende med opfordringen »Denne Latine skalt du icke forgætte« O 6r, igen et forsøg på at bevare Sendebrevets ramme som et brev, stilet til en bestemt person. Det andet er en tilslutning til 1. Tim. 6 om at holde sin herre i ære og værdighed, selv om også andre herrer er større og mægtigere, »det kommer mig intet ved, Jeg skal vende mine øyen hid, ieg haffuer intet at see til dem, men til min egen Hosbonde...« O 4v. I den side 118 nævnte eksempelsamling i Stralsund giver Sthen blad 8r under overskriften Amor Coniugum et billede af kong Tigranes trofaste

hustru, der ikke lod sig bedåre af kong Cyrus: »hun suarede, ieg kaste intet mine øyen til Cyrum, oc actede hannem, men den, der ville løse mig mz sit egit lifff. Saa skulle vi gøre, vi skal vende vore øyen til Christum alene. .« Hengivelsen er begge steder udtrykt med det samme billede.

Den Femte Regel (om troskab) O 6r drager konsekvensen af den foregående og viser derigennem tydeligt en oprindelig sammenhæng med denne: »Naar du nu saa kiender din Herre, for den der Gud haffuer dig tilføyet, Du ærer oc frycter hannem, du giffuer grand act paa hans ord oc gierninger, ia paa hans øyen lade, Saa skalt du der hos ocsaa vere hannem tro. .« Enkelte germanismer og to Plautus citater peger yderligere på tysk forlæg her. Den Ottende Regel, der er domineret af to tyske anekdoter med germanismer, rummer også et Plautus citat. Det er i øvrigt i Den Femte Regel, at den tyske anekdote om tjeneren Abel Ribisch optræder. Enkelte danske indslag forekommer dog, et bibelcitater og et eksempel på Sthens forkærlighed for rimede dobbeltudtryk: »Naar en Suend er tro, huilcket er det meste der mact ligger paa, saa hider det icke at Naske oc Braske«, dvs. skrabe til sig og prale, P 2v.

Den Siette Regel (om ikke at tjene for solds skyld) P 4r uddyber en side af kaldstroskabet, hvorfor den også tager sit udgangspunkt i et Luthercitat. Størsteparten af reglen har sikkert tysk forlæg. Her forekommer f.eks. det tysksprogede afsnit om bugtjenerne, citeret side 115 forneden. Reglen udgør ikke nogen enhed, men er kombineret med et afsnit om ikke at være ørkesløs, hvori optræder det tyske ordsprog »Huo der tien, hand tien«. Bindeleddet mellem de to afsnit er en lovprisning af den pligttopfyldende, hengivne tjener: »Saadan en Gudfryctig from Tienere, det er en Edel gaffue vdi it Huss, oc Gud hand visselige velsigner en Herris oc Hosbondis Næring, vid saadanne tro Tieneris Hender, Lige som hand gjorde ved Laban formedelst Jacobs Tieniste, oc ved Potiphar ved Josephs Tieniste, at de bleffue megit Rige, Oc det samme skeer end nu huer dag, der som Folck ville ellers merket oc actet« P 6r. Denne passage kan meget vel være af Sthen. Den varme tone og ordvalget minder om den vi træffer i »Geistlig Hussraad« G v: »Gud velsigner en Christelig Ectemand. . paa sin Hustrues vegne. Saa, at vor HERRE giffuer hannem en dydelig Quinde, huilcket er den største gaffue, der it Menniske kand ynske sig. .«

Den Siunde Regel (om tavshed) Q 4v er i højere grad udformet af Sthen selv, med danske bibelcitater og rig repræsentation af rimede

ordpar »sladre oc pladre«, »støffue oc fluffue« og »wasker oc huisker«.

Den Ottende Regel (om pligten til at advare og råde sin herre) Q 6r er allerede omtalt som domineret af tysk forlæg. Se Femte Regel.

Den Niende Regel (om ikke at fortørnes over straf) R 4r rummer flere germanismer. Sandsynligvis er det afsluttende summarium dog Sthens; han ynder, som det sås under gennemgangen af Trøsteskriftet, at afrunde forlæggets afsnit: »Summa, Suenne skulle holde deris vrede Herrer megit til gode, En Hosbonde kand icke altid lee oc skemte met sit Folck, Hand maa stundem vende det Graa vd, saa vel som det Grøne.«

Den Tiende Regel (om udholdenhed) R 6v er et homogent afsnit, der p.g.a. det tyske ordsprog »huo der skal tiene, hand maa tiene« S 2r, jfr. til Den Siette Regel, og en række andre germanismer sikkert har tysk forlæg.

Den Ellefte Regel (om lydighed, men ikke hvor en handling strider mod Guds vilje) S 3r omtales side 119 p.g.a. den passage, der røbede tyende-forlægget.

Den Tolfte Regel (om forskellige laster) S 4v kan være en sammenfatning af en række yderligere regler i forlægget, som Sthen bearbejder meget selvstændigt. Den Tolfte Regel er det afsnit i Sendebrevet, som tydeligst bærer Sthens præg. Første halvdel deraf viser sig som et fremmedelement i forhold til de foregående regler derved, at den ikke behandler dyder, men laster. Først hovmodighed i ord, gerninger og klæder. »Lad dig nøye met almindelig sæduanlig dract«, hedder det, »mand ved dog vel, at du est en fattig Tienere, Paa fattig Folckes Hoffmod, pleyer mand at sige, visker Dieffuelen sin kaanst, etc.« Sthens revselse af umådeholden klæde- dragt er velkendt fra anden sammenhæng[77], det citerede ordsprog findes på dansk hos Peter Tidemand, dog i en noget anden version[78]. Fortsættelsen har tydelige paralleller hos Sthen: »Saa er GVD aff Himmelen all Hoffærdighed fiendsk, oc giffuer de Ydmyge naade, Hand støder de Veldige aff Stolen, oc ophøyer de Fornædrede, Varer du som en fattig Tienere, paa Josephs lycke oc Jacobs vel- signelse, saa lid oc noget tilforne met dennem. Lutherus siger, At

[77] »En Ligpredicken 1603«, D 8r. Passagen er aftrykt Ernst Frandsen 67. I Stralsundhåndskriftet er blad 7v optaget en anekdote om pyntesyge under overskriften *Superbia in vestibus*.

[78] Fattig mands hovmod er djævlens spot. E. Mau: Dansk Ordsprogsskat, 3895.

GUD regerer Verden saa, at hand støder det Høye her vnder, oc det Nedrige ophøyer hand igen. Saa er Joseph ophøyet aff Fængsel[79].

De næste laster er løsagtighed og utugtighed, drukkenskab, kiv og letfærdighed. Denne passage kan have tyske forlæg, ikke mindst fordi der forekommer det tidligere nævnte tyske ordsprog »Druckenheit bringt Hertenleid« S 5v. En følgende passage om tjenerkaldets betydning korresponderer med Den Anden Regel og munder ud i en konkretisering af hvorledes en klog og duelig tjener kan nå til ære og værdighed. Dette afsnit, der tillige udgør Sendebrevets afslutning, er tydeligvis forfattet af Sthen. Skildringen af sønnen i huset og hjemmefødninge, der p.g.a. udskejende liv øder formuen bort og overfor dem tjeneren eller de fremmede, der på grund af flid kommer til ære og værdighed, svarer til den ombytning af rollerne for borgersønnen og tjenestedrengen, som finder sted i »Kort Wendingh«[80]. Ordparret »søbe oc sette« afslører også Sthen som forfatteren. Især udskiller afsnittet sig fra det øvrige Sendebrev ved at den pligtopfyldende tjener anskues fra menighedens synsvinkel. Det er her tydeligt nok Sthen, der i egenskab af præst i søfarts- og handelsbyen Malmø delagtiggør sin læser i den gode erfaring, han gennem årene har haft med fremmede og udlændinge. De har slået sig igennem økonomisk takket være dygtighed og flid og er blevet menighedens gode støtter. Afsnittet udmærker sig ikke ved stilistiske kvaliteter og særlig fremragende fortællekunst, snarere kan det virke noget pedantisk i sin didaktiske tendens, men det fortjener dog at citeres, fordi det er det eneste større afsnit i Sendebrevet, der med nogenlunde sikkerhed kan tilskrives Sthen:

»En vijss forstandig Suend oc Tienere, der giør sit Embede fyllest efter GVDS Ord oc Befaling, Hand bliffuer tit oc ofte saa fremdragen vdi Verden, at hand raader oc regerer offuer Sønnen i Huset, Synderlige om samme Søn er wforstandig oc wlydig imod Forældre, oc beskemmer sin Slect oc gode Venner, met sine onde Seder, Der ere mange som ere komne aff ringe Træls oc Tieneres vilkaar til stor ære oc bestilling, Sønnen i Husit, de drister paa deris Fæderne Gods oc Rigdom, de ville ingen lyde at, de ville intet gaat lære, de søbe oc sette, fordøyer deris Penge, Derfaare ere de icke bequemme til nogen bestilling i Menigheden, Den kand aldrig vel regere offuer

[79] »Lyckens Hiul 1581« omtaler B 3v f. Jacob og den fangne Josef. »Kort Wendingh« har strofe 3455 ff.: »The hoffmodige giiffuer handtt gierne itt stødt/ Oc trycker thenem aff ssede/ The ydtmyge giiffuer handtt etc...« Jfr. str. 245 ff.

[80] Strofe 825–862, 1583–1642, 3035–3104, 3105–3164.

andre, der tilforn icke selff haffuer tient, oc verit vnder andres lydelse oc regiment. Men en Tienere hand maa tiene, oc vere sin Herre lydig, der met lære de huer Dag allehaande gaat, oc kommer siden der offuer til megit gaat, Vndertiden skeer det vel, at naar en Hosbonde seer sin Tieneris tro-skab oc flitighed, taar giffue hannem sin Daatter til Hustru, oc bliffue en Arffuing oc Herre offuer Godzit altsammen paa det sidste: Exempel haffuer wi vdi Jacob oc Josepf, Dette skal beuege Suenne oc Piger som tiene andre, at de skal vare deris tieniste oc kald vel, om de ville foruente sig nogen god Lycke. Mange klager vel der paa alleuegne, at fremmede Vdlendige, kommer til en Stad, oc bliffuer fremdragne, til Bestilling, for Huss oc Eyen-dom, oc god Biering vnder Henderne, oc Byes indfødde Børn, oc end de som ere kommen aff rige Forældre, nock foractes oc er til intet betrode, Men de ville icke see huad Aarsage der er til, De Hiemfødinge ere Hoffærdige, driste paa dem selff, oc deris Slect oc Venner, De forsmaar andres gode raad, fører it løst oc vilt Leffnit, oc derfaare due de intet at bruge til noget der mact ligger paa. Men de Fremmede de haffuer ingen at driste paa, vden paa vor HERRE, De ere ydmyge, stille oc fromme, de lærer gode Konster, oc øffuer dem vdi det gaat er, saadant Folck haffuer mænd gaffn aff, Oc de kunde bruges til allehaande bestilling i Menigheden.« S 6v ff.

Bag denne betragtning aner man en vis kløft mellem to befolk-ningsgrupper i Malmø: tilflyttere og hjemmefødninge. Det synes som om Sthen har haft mest glæde af de sidste og har taget deres parti. Ud fra kendskabet til det meget spændte forhold mellem Sthen og visse personer i byens råd, der i 1595 førte til et åbent opgør, hvor Sthen blev »overfused for raad og ret«[81] og sikkert lå bag ved et forsøg fra byrådets side på i 1600 at få Sthen for-flyttet[82], kan man spørge, om vi ikke her har et vidnesbyrd om, at hans forhold til de gamle stolte malmøslægter allerede i efteråret 1591 ikke var det allerbedste?

[81] Lauritz Weibull 37.

[82] ibd. 38.